

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

C. H. Dodd, *The Bible to-day*. Cambridge, University Press. 1940 (σ. 168).

Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ἑνὸς τῶν μεγίστων θεολόγων τοῦ συγχρόνου ἀγγλοσαξωνικοῦ κόσμου καὶ καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Cambridge, ὡς βάσις τοῦ ὁποίου ἔργου ὑπόκειται σειρὰ «ἀνοικτῶν μαθημάτων» γενομένων ἐν τῇ θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ εἰρημένου Πανεπιστημίου, ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται περὶ τῆς σημασίας τῆς Βίβλου ἐν ἰδιαιτέρᾳ ἀναφορᾷ πρὸς τὰς ἀντιλήψεις καὶ τὰς ἀνάγκας τῆς παρουσίας ἐποχῆς. Ἐκ τῶν ἑπτὰ κεφαλαίων, ἐξ ὧν ἀπαριζέται τὸ βιβλίον, ἐν μὲν τῷ I ἐξετάζεται τί εἶναι ἡ Βίβλος (σελ. 1—14), εἰς δὲ ἑρώτημα διδεται ἡ ἀπάντησις, ὅτι αὕτη «εἶναι ἐν ἑνί ἰον σύνολον διαφόρων βιβλίων θεωρουμένων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὡς τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ», ἐν δὲ τῷ II παρέχεται βραχεῖα ἱστορικὴ καὶ κριτικὴ ἐπισκόπησις τῆς ἐρμηνεύσεως τῆς Βίβλου (σ. 15—32), ἐν τῷ III καὶ IV ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς Π. καὶ τῆς Κ. Διαθήκης (33—64 καὶ 65—97), ἐν τῷ V ἐξετάζεται ἡ ἱστορία ὡς ἀποκάλυψις (98—121), ἐν τῷ VI ἀναπτύσσεται καὶ ἀναδεικνύεται ἡ σημασία τῆς τοιαύτης ἀντιλήψεως τῆς ἱστορίας διὰ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ διὰ τὸ σύγχρονον πρόβλημα τῆς ἱστορίας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἀντιχριστιανικὰς ἰδεολογίας (122—147), καὶ τέλος ἐν τῷ VII κεφ. ἐξετάζεται ἡ σημασία τῆς ἱστορίας ὡς ἀποκαλύψεως δι' ἕκαστον ἄτομον τῆς ἐποχῆς ἡμῶν. Ἐπακολουθεῖ πῖναξ τῶν ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς παρατιθεμένων ἐν τῷ βιβλίῳ χωρίων.

Ἡ ἐξέτασις τῶν ζητημάτων, γινομένη μετὰ τῆς προσιδιαζούσης εἰς τὸν σοφὸν συγγραφεῖα κριτικῆς ἐμβριθείας, ἐν συνδυασμῷ μετὰ θερμότητος συναισθημάτων καὶ σχετικῆς εὐλαβείας πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, προκαλεῖ ζωηρὸν τὸ διαφέρον καὶ τοῦ ὀρθοδόξου θεολόγου καὶ ἐκεῖ, ὅπου οὗτος διαφωνεῖ πρὸς τὰς προϋποθέσεις καὶ τοὺς ἰσχυρισμοὺς αὐτοῦ.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Edm. Kalt *Werkbuch der Bibel*, I Band. Das Alte Testament 1941, Freiburg I. Br. Herder u. Co (Σελ. 581).

Εἶναι εὐρύτατα ἀνά τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον γνωστὸν τὸ ἐκ δύο ὀγκωδῶν τόμων λαμπρὸν ρωμαιοκαθολικὸν *Handbuch der Biblischen Geschichte* τῶν Schuster καὶ Holzammer, ὅπερ ἐν ταῖς ὀκτὼ ἄλλεπαλλήλοις ἐκδόσεσιν αὐτῶν ἐντὸς 65 ἐτῶν (1865—1926) ἀπετέλει συγχρονισμένον πάντοτε καὶ πολυτιμότερον ἐν γένει ὑπόμνημα ἀπολογητικῆς χροιάς ὄχι μόνον εἰς τὴν Βιβλικὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλην τὴν Ἁγίαν Γραφήν. Ἡ τελευταία ἐκδοσις τοῦ διτόμου ἔργου τούτου (1925) εἶχεν ἐκπονηθῆ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Edmund Kalt, ἐκ τῶν διασημοτέρων τῆς ἐποχῆς ἡμῶν ρωμαιοκαθολικῶν ἐξηγητῶν τῆς Ἁγίας Γραφῆς, συγγραφέως, πρὸς τοὺς ἄλλοις, καὶ διτόμου Βιβλικοῦ Λεξικοῦ (1937—39) καὶ ἐκδότου σειρᾶς πρακτικῶν ὑπομνημάτων εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν (1935 καὶ ἐξῆς). Ἡδὴ ἐξαντληθείσης καὶ τῆς ὀγδόης ἐκδόσεως ἀνέλαβεν ὁ αὐτὸς σοφὸς καθηγητὴς νὰ παρουσιάσῃ τὸ ἔργον ὑπὸ τῆν προκειμένην ἐνταῦθα ὄλως νέαν μορφήν προσηρμοσμένην πρὸς τὰς συγχρόνους ἀνάγκας τῆς Ἐκκλησίας. Φρονῶν ὅτι εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ὁμοδόξων

αὐτῷ θεολόγων ὑπάρχουσιν ἱκανὰ ρωμαιοκαθολικὰ βοηθήματα ἐρμηνευτικά καὶ διὰ καὶ ἱκαναὶ σειραὶ ὑπομνημάτων εἰς ὅλην τὴν Ἁγίαν Γραφήν, ἐφρόντισε νὰ προσαρμόσῃ τὴν νέαν μορφήν τοῦ ἔργου τούτου πρὸς τὰς ἀνάγκας τῶν ἐφημερίων ἀφ' ἐνὸς καὶ τῶν εὐσεβῶν λαϊκῶν ἀφ' ἑτέρου, οἰοῦντι ὡς σύντομον ὑπόμνημα τῆς πρό τινος ἐκδοθείσης «Λαϊκῆς Βίβλου». Τοῦ μετὰ χεῖρας τόμου, ὅστις ἀσχολεῖται περὶ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, προτάσσεται εἰσαγωγή (σ. 1—24), ἐνθα ἐξετάζεται ἡ ποικίλη σπουδαιότης τῆς Γραφῆς ἐν γένει καὶ ἡ πρὸς αὐτὴν σχέσις τῆς Ἐκκλησίας. Ἐπεταὶ ἡ παρακολούθησις τῆς ἱερᾶς ἱστορίας, τῆς Π. Δ., ὡς ἐκτίθεται ἐν ἑκάστῳ ἱστορικῷ βιβλίῳ αὐτῆς, προτασσομένης συντόμου εἰσαγωγῆς, ἐν ἣ καθορίζεται ἡ ἰδιόζουσα θεΐσις ἑκάστου βιβλίου ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελλίξει τῆς θεΐας ἀποκαλύψεως. Πρὸς διευκόλυνσιν τῆς συμμελέτης τῆς Γραφῆς διατυποῦνται ἑκάστοτε σχετικαὶ ἐρωτήσεις καὶ παρορμήσεις πρὸς βαθυτέραν διεϊσδυσιν εἰς αὐτὴν, χωρὶς νὰ ἐλλείπῃ καὶ ἡ συσχέτισις τῶν διαφόρων μερῶν τῆς Π. Δ. πρὸς τὴν Κ. Δ. καὶ ἡ μνεΐα τῆς χρήσεως αὐτῶν ἐν τῷ λειτουργικῷ τῆς Ἐκκλησίας βίῳ. Ἐπίσης δὲν ἐλλείπουσιν ἑκάστοτε παραπομπαὶ εἰς τὰ κυριώτατα τῶν νεωτάτων βοηθημάτων. Τὸ ὄραϊον βιβλίον εἶναι συντεταγμένον εἰς ρέουσαν γλῶσσαν καὶ ὕφος ἐν γένει ἐπαγωγῶν καὶ εἶναι ἐφωδιασμένον δι' ἑσκακλειοῦ παραρτήματος περιέχοντος 84 εἰκόνας μετ' ἐξηγήσεως αὐτῶν καὶ 2 εἰκόνας. Καὶ περὶ μὲν τῆς χρησιμότητος τοῦ ἔργου τούτου ὑπὸ τὴν νέαν αὐτοῦ μορφήν δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία. Ἡκιστα δ' ὅμως θεωροῦμεν περιττὴν τὴν συνέχισιν τοῦ κλασικοῦ Handbuch der Bibl. Geschichte ὑπὸ τὴν παλαιότεραν του μορφήν συγχρονιζομένην ἑκάστοτε καὶ ἐλπίζομεν ὅτι ὁ τε ἐκδοτικὸς καθολικὸς οἶκος Herder καὶ ὁ ἔγκριτος συγγραφεὺς θὰ ἀναθεωρήσωσι τὴν ἀπόφασιν αὐτῶν καὶ θὰ προβῶσιν καὶ εἰς ἐνάτην ἔκδοσιν αὐτῶν.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

A. A l l g e i e r Biblische Zeitgeschichte in den Grundlinien dargestellt. 1938. Herder u. Co, Freiburg i. Br. (σ. 327).

Τὸ μετὰ χεῖρας περισπούδαστον ἔργον τοῦ ἐν τῇ ρωμαιοκαθολικῇ θεολογικῇ σχολῇ τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Freiburg i. Br, γνωστοῦ καὶ ἐξ ἄλλων ἔργων αὐτοῦ, οἷα εἶναι τὰ περὶ τῶν παλαιολατινικῶν ψαλτηρίων, τὸ ὑπόμνημα εἰς τὸν Ἐκκλησιαστικὴν κ.ἀ., ἀποτελεῖ καινοτομίαν ἐν τῇ βιβλικῇ ἐπιστήμῃ, διότι εἶναι ἡ πρώτη, καθ' ὅσον γινώσκομεν, ἱστορία τῆς ἐποχῆς οὐ μόνον τῆς Καινῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τ. ἔ. εἰδός τι Neutestamentliche συγχρόνως καὶ Alttestamentliche Zeitgeschichte. Ἀκριβέστερον εἰπεῖν τὸ βιβλίον τοῦτο ἀποτελεῖ ἀπόπειραν δημιουργίας νέου μαθήματος συμπληροῦντος τὴν Εἰσαγωγὴν εἰς τὰς Ἁγίας Γραφάς, ἢ μᾶλλον ἀναζωογόνησιν ὑπὸ νέαν μορφήν τῆς κατὰ τὸν 19^{ον} αἰῶνα ἱκανοῦς θιασώτας εὐρούσης, ἥδη δὲ λησμονημένης «Ἱστορίας τῆς θεΐας ἀποκαλύψεως». Σκοπὸς τοῦ συγγραφέως εἶναι νὰ ἐκθέσῃ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ κατὰ τὴν ἱστορικὴν περίοδον, εἰς ἣν ἐκτείνεται ἡ τε Π. καὶ ἡ Κ. Διαθήκη, παρακολουθῶν ἅμα μὲν τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καθοδήγησιν, ἅμα δὲ τὸ ἱστορικὸν περιβάλλον τοῦ ἐν λόγῳ λαοῦ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τὸ βιβλίον ἀποτελεῖται ἐκ τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τριῶν κυρίων μερῶν. Ἐν μὲν τῇ εἰσαγωγῇ (σ. 1—23) πραγματεύεται περὶ τῆς γεωγραφίας καὶ τῆς ἱστορίας τῆς Παλαιστίνης κατὰ τὴν προϊσραηλιτικὴν ἐποχὴν. Ἐν τῷ α' μέρει (σ. 24—107) ἀσχολεῖται περὶ τὰς ἀρχὰς ἢ τὴν γένεσιν τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ μέχρι τῆς

ἐν τῇ Γῇ Χαναάν μονίμου ἐγκαταστάσεως αὐτοῦ, τῆς διαμορφώσεως αὐτοῦ εἰς λαόν, ἀρχομένης κατ' αὐτὸν κυρίως ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἐν Αἰγύπτῳ διαμονῆς του. Ἐν τῷ β' μέρει (108—215) παρακολουθεῖ τὴν ἱστορίαν τοῦ λαοῦ τούτου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας. Τέλος ἐν τῷ γ' μέρει (σ. 216—323) πραγματεύεται περὶ τῆς ἐποχῆς τῆς κρατικῆς τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἀδυναμίας καὶ τῆς ἐνισχύσεως τῆς μεσσιακῆς ἐλπίδος, ἥτις εὐρίσκει τὴν πραγματοποίησιν αὐτῆς ἐν τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ.

Ἡ ἐν τῷ βιβλίῳ παρεχομένη κριτικὴ ἐπισκόπησις τῆς πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς τοῦ Ἰσραὴλ ἱστορίας γίνεται ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ἱστορίας τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πλουσίων εὐρημάτων τῶν ἐν αὐτῇ ἀνασκαφῶν καὶ μετὰ σεβασμοῦ πρὸς τὴν βιβλικὴν παράδοσιν, ἣν, ἐν ταῖς γενικαῖς αὐτῆς τούλάχιστον γραμμαῖς, ὑποστηρίζει ἐναντίον τῶν παρεκτροπῶν τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς, ἀν καὶ ἐνιαχοῦ παρουσιάζεται οὐχὶ τελείως ἀνεπηρέαστος ἀπ' αὐτῆς. Ὁ συγγραφεὺς, κάτοχος ἀφ' ἐνὸς τοῦ τε ἀπεράντου ὕλικου, ὅπερ ἐπεξεργάζεται μετὰ νηφαλίας κριτικῆς ἐπιστάσεως, καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς νεωτέρας καὶ νεωτάτης ἐπ' αὐτοῦ γραμματείας, παρέχει εὐσύνοπτον καὶ ὡς οἶόν τε πιστὴν εἰκόνα τῆς ἱστορικῆς ἐξελιξεως τοῦ Ἰσραὴλ κατὰ τὴν μακρὰν καὶ πολυκύμαντον ἱστορίαν του μέχρι τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, προσέχων ἰδιαιτέρως καὶ εἰς τὴν κοινωνιολογικὴν ἔποψιν τῆς ἐξελιξεως ταύτης. Τὸ βιβλίον εἶναι ἐφωτισμένον διὰ 11 εἰκόνων εἰλημμένων ἐκ τῶν νεωτέρων ἀρχαιολογικῶν ἐν τῇ Ἑγγύς Ἀνατολῇ εὐρημάτων, 2 μικρῶν χαρτῶν καὶ 3 χρονολογικῶν πινάκων τῶν Ἰσραηλιτῶν βασιλέων, τῶν Ἀχαιμενιδῶν, τῶν Πτολεμαίων καὶ Σελευκιδῶν, ὡς καὶ πίνακος ὀνομάτων καὶ πραγμάτων καὶ ἀναγινώσκεται μετὰ πολλοῦ διαφέροντος καὶ ὠφελείας καὶ ὑπὸ τῶν πεπειραμένων ἐρευνητῶν τῆς Βίβλου.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

C. H. Dodd, *The Johannine Epistles* (The Moffatt N. Testament Commentary). London 1946. Hodder and Stoughton limited (σελ. LXXI+168).

Τὸ μετὰ χεῖρας ὑπόμνημα τοῦ ἐπιφανοῦς τοῦ Cambridge ἐξηγητοῦ εἰς τὰς 3 καθολικὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἰωάννου, ἀνήκει, ὡς καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως πρό τινων ἐτῶν δημοσιευθὲν ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολήν, εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ J. Moffat ἐκδιδομένην καὶ ἐπὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκπονηθείσης νέας ἀγγλικῆς μεταφράσεως τῆς Κ. Διαθήκης στηριζομένην σειρὰν ὑπομνημάτων τῆς Κ. Δ. Τὸ α' μέρος τοῦ ὑπομνήματος τούτου ἀποτελεῖ μακρὰ εἰσαγωγή (σελ. I—LXXI), ἐν ἣ ἐξετάζονται κατὰ πλάτος καὶ μετὰ πάσης ἐμβριθείας τὰ εἰσαγωγικὰ ζητήματα, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς εἰρημένους ἐπιστολάς (αἱ Ἰωάννειοι ἐπιστολαὶ ἐν τῇ παλαιστάτῃ Ἐκκλησίᾳ, ἱστορικὸν πλαίσιον τῆς Α' ἐπιστολῆς, ἡ χαρακτῆρ καὶ περιεχόμενον αὐτῆς, σχέσις αὐτῆς πρὸς τὸ δ' εὐαγγέλιον, χαρακτῆρ καὶ περιεχόμενον καὶ κριτικὰ προβλήματα τῆς Β' καὶ Γ' ἐπιστολῆς, τόπος, χρόνος καὶ συγγραφεὺς τῶν Ἰωαννείων ἐπιστολῶν). Ὁ Dodd στηριζόμενος εἰς ἐσωτερικὰ τεκμήρια παραδέχεται ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν συγγραφέα τῶν τριῶν ἐπιστολῶν, οὐχὶ ὁμῶς καὶ τοῦ δ' εὐαγγελίου. Οὐχ ἦττον ὁμῶς πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν λεκτικῶν καὶ οὐσιαστικῶν ὁμοιοτήτων τῶν ὑφισταμένων μεταξὺ πάντων τῶν ἔργων τούτων, ἀναγκάζεται νὰ παραδεχθῆ μετὰ πολλῶν νεωτέρων, ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῶν ἐπιστολῶν τούτων ὑπῆρξε μαθητῆς τοῦ δ' εὐαγγελιστοῦ καὶ πειρᾶται νὰ διευκρινήσῃ τὴν σχέσιν τούτων παραβάλλων αὐτὴν πρὸς ἐκείνον πρὸς τὴν σχέσιν

τοῦ Karl Barth πρὸς τοὺς θιασώτας αὐτοῦ. Αἱ ἐπιστολαὶ αὗται εἶναι κατὰ τὸν D. ἔργον «πρεσβυτέρου» τινὸς γράψαντος ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀσίᾳ ἀπὸ 96—110, Ἄνομολογεῖ ὅμως ὁ σ. ἐν τῇ διακρινούσῃ αὐτὸν εὐσυνειδησίᾳ, ὅτι ταῦτα πάντα ἀποτελοῦσι καθαρὰν εἰκασίαν.

Ἐπακολουθεῖ ἡ ἐρμηνεία τῶν ἐπιστολῶν, ἥτις, οὐμφώνως πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς σειρᾶς τῶν ὑπομνημάτων τοῦ Moffatt, ἀποσκοπεῖ κυρίως πρὸς «τὴν διακρίβωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ νοήματος καὶ τοῦ μηνύματος τῆς Κ. Διαθήκης» καὶ εἶναι πρὸ παντὸς ἐρμηνεία θεολογική, φέρει ὅμως καὶ τὴν σφραγίδα τῆς μεγάλης φιλολογικῆς καὶ ἱστορικῆς μορφώσεως καὶ τοῦ βαθέος κριτικοῦ πνεύματος τοῦ ἐπιφανοῦς ἐξηγητοῦ ἐπιδιώκοντος τὴν διασάφαισιν τῶν σπουδαίων τούτων βιβλίων τῆς Κ. Δ. ἐντὸς τοῦ ἱστορικοῦ καὶ φιλολογικοῦ πλαισίου τῆς ἐποχῆς αὐτῶν. Καθόλου εἰπεῖν, ἂν καὶ δι' ἑστάμεθα πρὸς τινὰ πορίσματα τῆς ἐρεύνης τοῦ συγγραφέως εἰς τὰ εἰσαγωγικά καὶ εἰς τινὰ καθαρῶς ἐρμηνευτικὰ ζητήματα, ἀφίλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι τὸ παρὸν ἔργον τυγχάνει ἐν τῶν ἀρίστων ὑπομνημάτων εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Ἰωάννου.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Β. Μ. Βέλλα, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν : Ἐρμηνεία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἀμῶς, Ἀθῆναι 1947 (Ἔκδοσις «Ἀστέρως» σ. 124).

Τοῦ αὐτοῦ : Ὡσηέ, Ἀθῆναι 1947 (Ἔκδοσις «Ἀστέρως» σ. 142).

Δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ μὲ ὄλως ἰδιαιτέραν χαρὰν νὰ χαιρετισθῇ ἡ ἀρξαμένη ἐρμηνεία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τῆς ὁποίας τὰ πρῶτα δύο τεύχη περιέχοντα τὸν Ἀμῶς καὶ τὸν Ὡσηέ, ἐξεδόθησαν ἤδη εἰς ἀρίστην καλλιτεχνικὴν ἐμφάνισιν. Εἶναι πράγματι ἀληθές ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία καὶ Θεολογία οὐδέποτε ἀπέκτησαν ἐν πλήρει ἐπιστημονικὸν ὑπόμνημα εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ἡ ὁποία ἔνεκα τοῦ ἰδιαίχοντος αὐτῆς χαρακτῆρος καὶ τῆς δυσλήπτου πολλᾶκις μεταφράσεως τῶν Ὁ, ἀπὸ τῆς ὁποίας καὶ γνωρίζομεν αὐτήν, δὲν δύναται νὰ κατανοηθῇ ἄνευ ἐρμηνευτικῆς χειραγωγίας, ἄνευ διαφωτίσεως τῶν βιβλίων αὐτῆς ἀπὸ πάσης πλευρᾶς. Τὴν ἔλλειψιν ἀκριβῶς ταύτην ἔρχεται ν' ἀναπληρώσῃ ἡ ὑπὸ τὴν ἐπιστάσιαν τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Β. Βέλλα προαγγελιομένη Ἐρμηνεία τῆς Παλ. Διαθήκης, ἥτις, ὅταν πληρωθῇ, θὰ ἀποτελέσῃ ἀσφαλῶς ἓνα ἱστορικὸν μνημεῖον εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς Θεολογικῆς παρ' ἡμῖν γραμματείας καὶ ἓνα σταθμὸν εἰς τὰς σπουδὰς τῆς Βίβλου.

Τῆς ἐρμηνείας ταύτης δείγματα ἔχομεν τοὺς δύο ἀνωτέρω σημειωθέντας τόμους, γραφέντας ὑπὸ τοῦ ἰδίου Καθηγητοῦ κ. Β. Βέλλα. Τῆς ἐρμηνείας προηγεῖται εὐρυτάτη εἰσαγωγή, εἰς τὴν ὁποίαν ἐξετάζονται κατ' αὐστηρὸν ἐπιστημονικὸν τρόπον πάντα τὰ ἱστορικά καὶ φιλολογικά προβλήματα, τὰ ἀναγόμενα εἰς τὴν σύστασιν τοῦ βιβλίου, ἅτινα παρουσίασε ἡ νεωτέρα ἰδίᾳ κριτικῇ, καὶ μεγίστη προσπάθεια καταβάλλεται ὅπως ἀνάγλυφος δοθῇ ἡ εἰκὼν τοῦ προφήτου καὶ τῆς διδασκαλίας του, ἐξεταζομένη καὶ φωτιζομένη ἀπὸ πάσης πλευρᾶς. Ἐδῶ θὰ ἐπεθύμουν νὰ σημειώσω τὴν αὐστηρὰν ἐπιστημονικὴν μέθοδον. μεθ' ἧς τὰ προβλήματα ἀντικρύζονται, τὴν παμμερῆ γνῶσιν τῶν ἐγειρομένων προβλημάτων καὶ πρὸ πάντων τὴν ἐπιτυχῆ ἀπόπειραν τῆς ἀναλύσεως καὶ διαφωτίσεως τῆς προσωπικότητος τοῦ προφήτου. Ἐδῶ ἀκριβῶς παρατηρεῖ κανεὶς πόσον ὠραία ἐπεξεργάσθη τὸ θέμα του ὁ συγγραφεὺς, πόσον βαθεῖα προσεπάθησε νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὰ ἄδυτα τῆς προφητικῆς ψυχῆς, διὰ νὰ συλλάβῃ ἐν ὄλῃ τῇ πληρότητι τὴν πνευματικὴν τοῦ προφήτου ὑπόστα-

σιν. Ἐκ τοῦ προφητικοῦ τούτου πνεύματος ἐνθουσιαζόμενος πολλάκις ὁ συγγραφεὺς προσπαθεῖ μὲ ὠραίας ἐκφράσεις, μεστὰς ὑψηλῶν διανοημάτων, μὲ γλῶσσαν ζωηράν καὶ μὲ ὕψος συναρπαστικὸν νὰ καταστήσῃ καὶ ἡμᾶς κοινωνοὺς τοῦ ἀθανάτου προφητικοῦ πνεύματος. Εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐργασίας καὶ ἀναλύσεως δὲν εἴμεθα ἐδῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τόσον συνειθισμένοι, διὰ τοῦτο καὶ μετὰ χαρᾶς ἀναγινώσκει κανεὶς τὰς σχετικὰς σελίδας τῆς προκειμένης εἰσαγωγῆς.

Ἄκολουθεὶ ἔπειτα ἡ ἐρμηνεία. Δίδεται ἐν πρώτοις τὸ κείμενον τὸ ἐβραϊκὸν ἐν μεταφράσει. ἀκολουθεῖ ὁ ἀπαραίτητος κριτικὸς ὀπλισμὸς, εἰς τὸν ὅποιον σημειοῦνται αἱ διορθώσεις τοῦ κειμένου, ἔπειτα τὸ κείμενον τῶν Ο' καὶ τέλος ἔρχονται ἄφθονα καὶ ἐκτενῆ ἐρμηνευτικὰ σχόλια. Εἰς τὴν μετάφρασίν του, ὁ ἴδιος ὁ σ. λέγει ὅτι δὲν ἔδωκε λογοτεχνικὴν χροιάν ἀλλὰ προσεπάθησε ν' ἀποδώσῃ τὸ κείμενον ὅσον τὸ δυνατόν πιστὰ «διότι ἐπ' αὐτοῦ ὁ Θεολόγος θὰ στηρίξῃ δογματικὰς καὶ ἠθικὰς ἀληθείας». Εἶναι μία ἀρχή, πολὺ κατανοητὴ, τὴν ὅποιαν θέτει ὁ σ., ἡ ὅποια ὁμως ἴσως εἰς πολλὰ σημεῖα δὲν δύναται ἢ νὰ βλάψῃ τὴν λογοτεχνικὴν ἀξίαν τοῦ κειμένου. Ὁ σ. προὔτιμισε νὰ θυσιάσῃ αὐτὴν παρὰ τὸ νόημα. Παραβάλλω τὰ δύο κείμενα, τὸ ἐβραϊκὸν καὶ τῶν Ο', καὶ βλέπω τὰς διαφορὰς, ἀρκετὰ σημαντικὰς πολλάκις, ἀλλὰ χαίρω, διότι καὶ τὰς διαφορὰς τώρα γνωρίζω καὶ δι' αὐτῶν κατανοῶ τώρα καλλίτερον τὸ κείμενον τῶν Ο'. Παραλληλίζω τὴν μετάφρασιν τοῦ κ. Βέλλα πρὸς τὴν κυκλοφοροῦσαν μετάφρασιν τῆς Βιβλικῆς ἐταιρείας καὶ βλέπω πόσον ἡ πρώτη ὑπερέχει καὶ κατὰ τὴν διατύπωσιν καὶ κατὰ τὴν ἀπόδοσιν, διότι εἶναι βασισμένη ἐπάνω εἰς μεγάλην κριτικὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ κειμένου. Δὲν εἶναι μία πρόχειρος καὶ ἀβασάνιστος μετάφρασις ἀλλὰ προηγήθη αὐτῆς μία μεγάλη καὶ ἐπίπονος κριτικὴ ἐπεξεργασία, ἡ ὅποια παρέχει εἰς τὸν σ. τὴν δυνατότητα καὶ κεκαθαρμένον στίχον ἀπὸ παρεμβλήτους λέξεις νὰ παρουσιάσῃ καὶ τὴν ἔννοιαν τῶν λέξεων νὰ βασανίσῃ. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ μετάφρασις στηρίζεται ἐπὶ ἀσφαλῶν ἐπιστημονικῶν βάσεων. Ἐδῶ κρύπτεται μία μεγάλη ἐπιστημονικὴ ἐργασία, ἡ ὅποια δὲν φαίνεται ὀλόκληρος ἀλλὰ μαρτυρεῖται μόνον ἀπὸ τὸν πλούσιον κριτικὸν ὀπλισμὸν, ποῦ συνοδεύει κάθε μεταφραζόμενον τεμάχιον.

Ἄνάλογα εἰς ἐπιστημονικὴν ἐμφάνισιν εἶναι καὶ τὰ πλούσια σχόλια. Τῆς ἐρμηνείας τῶν ἐπὶ μέρους στίχων προηγείται μία εἰσαγωγή εἰς ἕκαστον ἐρμηνευόμενον τεμάχιον, εἰς τὴν ὅποιαν ὁ σ. ἐξετάζει τὰ ἐπὶ μέρους φιλολογικὰ καὶ ἱστορικὰ προβλήματα ἀλλὰ ἰδίως παρέχει ἀνάπτυξιν τῶν περιεχομένων θρησκευτικῶν διδασκαλιῶν καὶ λογοτεχνικὴν ἀνάλυσιν τοῦ ὅλου τεμαχίου. Αἱ εἰσαγωγαὶ αὐταί, αἱ ὅποιαί ἐνίοτε εἶναι ἐκτενεῖς, διευκολύνουν τὰ μέγιστα τὴν ἀκολουθοῦσαν ἐρμηνείαν τῶν ἐπὶ μέρους στίχων, εἶναι συναρπαστικαὶ καὶ διὰ τὰ θιγόμενα προβλήματα καὶ διὰ τὸν τρόπον τῆς διατυπώσεως. Ἐρχονται ἔπειτα τὰ πλούσια ἐρμηνευτικὰ σχόλια, ὄχι μόνον στενῶς φιλολογικὰ ἀλλὰ καὶ ἱστορικὰ, θεολογικὰ, ψυχολογικὰ, θρησκευτικὰ κλπ. ὥστε τίποτε νὰ μὴ μείνῃ ἀμφίβηλον εἰς τὸν ἀναγνώστην. Καὶ ἐδῶ ὁ σ. φαίνεται πόσον οἰκεῖος εἶναι πρὸς τὰς ἐπιστημονικὰς μεθόδους καὶ μὲ πόσην εὐσυνειδησίαν ἐπεξεργάζεται τὸ ὄλικόν του. Ὅλαι αἱ σπουδαιότεραι νεώτεραι ἐρμηνεῖαι περνοῦν καὶ ἀνακρίνονται εὐστόχως, ὥστε ὁ ἀναγνώστης, χωρὶς νὰ εἶναι ἠναγκασμένος νὰ προσφεύγῃ εἰς ξένα ὑπομνήματα, νὰ ἔχῃ προχειρῶς πρὸ ὀφθαλμῶν ὅλας τὰς δοθείσας ἐρμηνείας τῶν σπουδαιότερων χωρίων.

Οὕτω τὰ ὑπομνήματα τοῦ κ. Βέλλα ἔχουν τὸν αὐστηρὸν ἐπιστημονικὸν χαρακτήρα. Δὲν εἶναι πρακτικὰ ὑπομνήματα, δὲν ἐπιδιώκουν νὰ δώσουν μίαν

πρόχειρον, μίαν τῆς ἀνάγκης, οὕτως εἰπεῖν, ἐρμηνεῖαν. Αὐτὸ δύναται τις νὰ τὸ κάμῃ βραδύτερον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπομνημάτων τούτων. Καὶ κατ' ἐμὲ κριτὴν, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἔπρεπε νὰ γραφοῦν τὰ ὑπομνήματα ὑπὸ τοῦ κ. Καθηγητοῦ. Ἐχομεν ἀνάγκην ἐπιστημονικῆς ἐρμηνείας, ποὺ νὰ διαφωτίσῃ τὰ κείμενα ἀπὸ πάσης πλευρᾶς καὶ νὰ παρέχῃ ἐξήγησιν, περιβεβλημένην τὸ ἐπιστημονικὸν κύρος. Ἐχομεν ἀνάγκην ἐπιστημονικῆς μεταφράσεως διὰ νὰ ἐρχώμεθα ἐγγύτερον πρὸς τὴν οὐσίαν τῶν βιβλίων, διὰ νὰ κατανοῶμεν καλλίτερον καὶ αὐτὸ τὸ κείμενον τῶν Ο'. Ἐν συνόλῳ τὰ ὑπ' ὄψιν ὑπομνήματα δύνανται ἀξιόλογα νὰ παραβληθοῦν πρὸς ξένα τοιαῦτα. Ὁρθῶς ὁ κ. Δ. Μπαλάνος ἐχαρκτήρησε ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Ἀκαδημίας τὴν προκειμένην ἐργασίαν ἀξιολογώτατην καὶ σπουδαιοτάτην.

Εἶθε τὸ τόσον σημαντικὸν ἔργον αἰσίως καὶ ταχέως ν' ἀποπερατωθῇ.

X.

D. Winton Thomas, «The Prophet» in the Lachish Ostraca, London 1946.

Καίτοι ἡ σημασία τῶν κατὰ τὸ ἔτος 1935 εὑρεθέντων ὀστράκων τῆς Παλαιστινῆς Λάχης, περιεχόντων διαφόρους ἐπιστολάς στρατιωτικῆς φύσεως ἐκ τῶν ἀρχῶν τοῦ βου αἰ. π. Χ., ἐπεσκιάσθη κατὰ πολὺ ὑπὸ τῶν μικρῶν πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου ἐκκαφέντων γραπτῶν μνημείων τῆς Ras Shamra (Ugarit) τῆς Συρίας, δι' ὧν νέον φῶς ρίπτεται ἐπὶ τῶν κειμένων τῆς Π. Δ. καὶ δὴ τῆς Γενέσεως, δὲν ἔπαυσαν ὁμῶς καὶ τὰ ὀστρακὰ τῆς Λάχης ν' ἀποτελοῦν ἀντικείμενον ζωηρᾶς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας. Πράγματι διάφορα εἶναι τὰ προβλήματα τῶν ὀστράκων τούτων καὶ δυσεπίλυτα ἔνεκα καὶ τοῦ ἰδιαιτέρου χαρακτήρος, δὲν πάντοτε ἔχουν αἱ ἐπιστολαί, καὶ τῆς ἐν ἀποσπάσμασι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διασώσεως αὐτῶν.

Ἐν τῶν σπουδαιοτέρων καὶ τῶν μᾶλλον διαφερόντων προβλημάτων εἶναι ὁ καθορισμὸς τοῦ ἐν τοῖς ὀστράκοις τούτοις ἀναφερομένου προφήτου (Πρβλ. καὶ Β. Βέλλα, Τὰ νέα Ὄστρακα τῆς Λάχης. Ἀθήναι 1939). Εἰς τὸ περιλάλητον καταστάτῃ τοῦτο πρόβλημα ἀναφέρεται ἡ ἀνωτέρω σημειωθεῖσα πραγματεία τοῦ Καθηγητοῦ τοῦ ἐν Cambridge Πανεπιστημίου D. Winton Thomas. Ὁ σ. ἐν πρώτοις ἀνασκοπεῖ ὅλα τὰ χωρία τῶν ὀστράκων, ἐν οἷς ἀναφέρεται «ὁ προφήτης». Μετὰ μακρὰν καὶ ἐπισταμένην ἔρευναν ἐν διαφορᾷ πρὸς ἄλλους ἐρευνητὰς καὶ πρὸς τὸν ἐκδότην τῶν ὀστράκων Torczynier καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι μόνον ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. III, 20 ὀστράκῳ μνημονεύεται ἀσφαλῶς «ὁ προφήτης», τῶν λοιπῶν συνήθως ἐπιφερομένων χωρίων ἢ ἀμφιβόλων ὄντων ἢ οὐδὲν περὶ τοῦ προφήτου ἔχοντων.

Τούτου τεθέντος εἰσέρχεται ἔπειτα ὁ σ. εἰς τὸν καθορισμὸν τοῦ προφήτου τούτου. Ἀνακρίνων πάσας τὰς γενομένας ἀποείρας ἀπορρίπτει τὴν συνταύτισιν τοῦ ἡμετέρου προφήτου πρὸς τὸν γνωστὸν ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Ἱερεμίου προφήτην Οὐρίαν, ἀπορρίπτει δὲ ὡσαύτως καὶ τὴν ὑπὸ τινῶν ὑποστηριχθεῖσαν συνταύτισιν πρὸς τὸν Ἱερεμίαν, καταλήγων εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ ἀνωνύμου τινὸς προφήτου, ὡς τοιοῦτο ἀνώνυμο προφήται φαίνεται ἐκ πολλῶν χωρίων τῆς Π. Δ. νὰ ὑπῆρχον, ἅτινα καὶ ἐπικαλεῖται ὁ σ. Τὴν μετὰ τοῦ ἀρθροῦ μείαν τοῦ προφήτου εἰς τὰ ἡμέτερα ὀστρακὰ «ὁ προφήτης» ἐξηγεί ὁ σ. ἐκ τούτου, ὅτι εἰς ἄλλο ὀστρακον, ἀπολεσθὲν, ἐγένετο προηγουμένως φινεία τοῦ προφήτου, ἐντεῦθεν καὶ ἐν τῷ διασωθέντι ὀστράκῳ ὁ προφήτης φέρεται ἐνάρθρως, ὡς τοῦτ' αὐτὸ παρατηρεῖται καὶ ἐν

Α' Βασ. 20,22, ὅπερ ζωηρῶς ὁ σ. υπογραμμίζει. Ὁ προφήτης οὗτος κατὰ τὸν σ., ἐρμηνεύοντα τὰ κείμενα τῶν ὀστράκων, ἐχρησίμευε ὡς ἀγγελιοφόρος, μεταφέρων ἐπιστολάς ἐμπιστευτικὰς ἀπὸ προσώπου εἰς πρόσωπον.

Μετὰ τοῦ σ. θά συμφωνήσῃ τις ὅτι εἶναι τοῦλάχιστον τολμηρὰ ἢ συνταύτισις τοῦ ἡμετέρου προφήτου πρὸς τὸν Οὐρίαν ἢ τὸν Ἰερεμίαν. Ἴσως ἀκόμη δύναται νὰ συμφωνήσῃ ὅτι τὸ μόνον χωρίον, ἐνθα μνημονεύεται ὁ προφήτης εἶναι τὸ Ὅστρακον III, 20. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπόθεσις τοῦ ἄνωγμου προφήτου στηρίζεται ἐπὶ μιᾷ προϋποθέσεως, δυνατῆς βεβαίως ἀλλὰ πάντως προϋποθέσεως, ὅτι εἰς ἀπολεσθὲν κείμενον ἐγένετο μνεία τοῦ προφήτου. Ὁρθῶς ὁ σ. τρνίζει ὅτι ἡ προσπάθεια τῶν ἐρευνητῶν νὰ λύσουν καὶ τὸ πρόβλημα τοῦτο καὶ τὰ λοιπὰ ἀνακλύποντα, συσχετίζοντες πάσας τὰς ἐπιστολάς τῶν ὀστράκων καὶ καθορῶντες αὐτὰς ὡς ἓν σύνολον, εἶναι μεθοδικῶς ἐσφαλμένη, διότι αἱ ἐπιστολαὶ ἐκ διαφόρων προσώπων προέρχονται καὶ ἐκ διαφόρων ἴσως χρόνων. Ἴσως ὅταν εἰς φῶς ἀχθῶσι πλείονες ἐπιστολαὶ ἐκ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ αὐτοῦ τόπου θά δυνηθῇ τελικῶς νὰ λυθῇ τὸ ἀνωτέρω πρόβλημα. Ἡ ὅλη ἐργασία τοῦ σ. διακρίνεται διὰ τὴν αὐστηρὰν ἐπιστημονικὴν καὶ μεθοδικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν παραδεδομένων κειμένων διὸ καὶ φέρει τὴν σφραγίδα τῆς θετικότητος.

B. ΒΕΛΛΑΣ

Record and Revelation, Oxford 1938. Ἐν ἀπὸ τὰ καλλίτερα καὶ χρησιμώτερα ἔργα τῆς περὶ τὴν Π. Δ. Ἀγγλικῆς παραγωγῆς εἶναι καὶ τὸ ἀνωτέρω σημειούμενον ἔργον. τὸ ὅποιον ἐξεδόθη ἐπὶ τῇ 21ῃ ἐπετηρίδι ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Society for Old Testament Study (Ἐταιρεία τῶν σπουδῶν τῆς Π. Δ.). Ὁ τόμος οὗτος, ἐκδοθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀκαμάτου ἐρευνητοῦ τῆς Π. Δ. H. Wheeler Robinson, ἀποθανόντος ἐσχάτως, περιέχει πλείστας μονογραφίας ὑπὸ ἐπιφανῶν ἐκπροσώπων τῆς ἐπιστήμης τῆς Π. Δ. γραφείσας, αἵτινες δίδουν ἐναργῆ εἰκόνα τῶν συγχρόνων προβλημάτων καὶ τῆς θέσεως αὐτῶν.

Μετὰ μικρὰν εἰσαγωγὴν ἀκολουθοῦν αἱ ἐξῆς ἐργασίαι. I. J. A. Montgomery, *The new Sources of knowledge* (Αἱ νέαι πηγαὶ γνώσεως). Ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ ὁ σ. ἀνασκοπεῖ μὲ ἀκρίβειαν τὰ ἀρχαιολογικὰ νεώτερα εὐρήματα, διαφωτίζοντα πλείστα σημεῖα τῆς Π. Δ.—II. *The literature of Israel* (Ἡ Φιλολογία τοῦ Ἰσραήλ). Εἰς δύο ἐκτενῆ ἄρθρα ὁ J. Hempel ἐξετάζει τὰς μορφὰς τῆς στοματικῆς παραδόσεως καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς Ἰσρ. φιλολογίας, ἐνῶ ὁ O. Eissfeldt εἰς γενικὰς γραμμὰς δίδει μίαν ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς νεωτέρας κριτικῆς ἐπιστήμης.—III. *The History of Israel* (Ἡ Ἱστορία τοῦ Ἰσραήλ). Ἐν τῷ τμήματι τούτῳ οἱ W. I. Wardle, T. H. Robinson καὶ H. H. Rowley πραγματεύονται προβλήματα τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἰσραήλ καὶ δίδουν εἰκόνα τῆς πολιτικῆς καὶ οικονομικῆς καταστάσεως τοῦ Ἰσραήλ.—IV. *The Religion of Israel*. (Ἡ Θρησκεία τοῦ Ἰσραήλ). Ἐν τῷ τμήματι τούτῳ ὁ A. Lods ἐξετάζει τὴν πρώτην περίοδον τῆς Ἰσρ. Θρησκείας ἀπὸ τῆς Προμωσαϊκῆς ἐποχῆς μέχρι τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐν Παλαιστίνῃ, ὁ Porteous δίδει εἰκόνα εἰς γενικὰς γραμμὰς τῆς προφητικῆς Θρησκείας, ὁ N. H. Snaith ἐξετάζει τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τὴν σημασίαν τῆς λατρείας καὶ ὁ W. A. I. Elmslie παρέχει διάγραμμα τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας τῆς Π. Δ.—V. *The Theology of the Old Testament* (Ἡ Θεολογία τῆς Π. Δ.). Ἐν τῷ τμήματι τούτῳ ὁ H. Wheeler Robinson προσπαθεῖ νὰ καθορίσῃ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Ἀποκαλύψεως ἐν τῇ Π. Δ. καὶ εἰς ἑτέραν ἐργασίαν ἀναπτύσσει τὰς χαρακτηριστικὰς διδασκα-

λίας τῆς Π.Δ. (περὶ Θεοῦ, ἀνθρώπου, ἁμαρτίας καὶ χάριτος).—VI. *Archaeology and the Old Testament* (Ἡ ἀρχαιολογία καὶ ἡ Π. Δ.). Ἐν τῷ τμήματι τούτῳ ὁ S. H. Hooke ἐξετάζει τὰ νεώτερα ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα καὶ προσπαθεῖ νὰ συσχετίσῃ αὐτὰ πρὸς ὠριμμένα χωρία τῆς Π. Δ.—VII. *The language of the Old Testament* (Ἡ Γλῶσσα τῆς Π. Δ.). Ἐν τῷ τμήματι τούτῳ ὁ D. Winton Thomas πραγματεύεται τὴν σχέσιν τῆς Ἑβραϊκῆς καὶ Ἀραμαϊκῆς γλώσσης πρὸς τὰς λοιπὰς Σημιτικὰς.—VIII. *The Exegesis of the Old Testament* (Ἡ ἐξήγησις τῆς Π.Δ.). Ἐν τῷ μέρει τούτῳ ὁ W. O. Oesterley μετὰ μικρὰν ἀνασκόπησιν τῶν ἀρχαιοτέρων ἐρμηνευτικῶν μεθόδων ὁμιλεῖ περὶ τῶν νέων τοιούτων.—IX. *The Old Testament and Judaism* (Ἡ Π. Δ. καὶ ὁ Ἰουδαϊσμός). Εἰς τὸ κεφ. τοῦτο ὁ C. G. Montefiore ἐξετάζει τὴν σχέσιν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ πρὸς τὴν Π.Δ. X. *The Old Testament and Christianity* (Ἡ Π. Δ. καὶ ὁ Χριστιανισμός). Ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ κεφ. ὁ W. F. Lofthouse ἐξετάζει τὴν σχέσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ πρὸς τὴν Π.Δ.

Ὁ ὅλος τόμος ἔνεκα τῆς ποικιλίας τῶν θεμάτων καὶ τῆς σπουδαιότητος τῶν θιγομένων προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἐξετάζονται συνοπτικῶς μὲν ἀλλὰ κατὰ ἐπιστημονικὴν ἀκρίβειαν, ἀποβαίνει τῷ ὄντι χρησιμώτατος καὶ εἰς τοὺς μὴ εἰδικοὺς περὶ τὴν Π. Δ., οἵτινες ἐκ τοῦ τόμου δύνανται νὰ λάβουν ὠραίαν εἰκόνα τῶν σημερινῶν προβλημάτων τῆς Π.Δ. καὶ τῶν νεωτέρων ἐπιτευγμάτων ἐν τῇ ἐρευνῇ καὶ κατανοήσει τῆς Π.Δ.

B. ΒΕΛΛΑΣ

N. M. Δαμαλᾶ. Ἐρμηνεία εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην, Τόμος Δ' περιέχων τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον. Ἐπιμελεία καὶ δαπάνη Γερμανοῦ Α. Μαυρομάτη Ἀθῆναι 1940 σελ. 756.

Ὁ ἰδιαιτέρος σεβασμὸς μὲ τὸν ὁποῖον πάντοτε ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία περιέβαλε τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον * ὄχι μόνον παρήγαγε τὴν σοβαρὰν καὶ πολυμύχθον ταύτην συγγραφὴν τοῦ ἀειμνήστου Δαμαλᾶ, ἀλλὰ καὶ ἔσωσεν ταύτην ἀπὸ τῆν ἀφάνειαν καὶ τὴν ὀλοσχερῇ αὐτῆς καταστροφῇ (βλέπε πρόλογον ἰδία σελ. 4 καὶ 5). Καὶ παρέμενε μὲν ἐπὶ μίαν πεντηκονταετίαν εἰς τὴν ἀφάνειαν ὁ καρπὸς οὗτος τῆς νεοελληνικῆς θεολογίας, περιεβάλλετο ὁμως συνεχῶς ἀπὸ τὴν στοργὴν καὶ τὸν διπλοῦν σεβασμὸν, τούτέστιν πρὸς τὸ ἔργον καὶ τὸν ἐργασάμενον αὐτό, ὅστις σεβασμὸς καὶ ἐξεδηλώθη τέλος, διὰ τῆς γενναϊόφρονος χειρονομίας τοῦ ἐκδόσαντος Ἱεράρχου.

Διὰ τὸν ὅλως ἰδιαιτέρον αὐτῆς σεβασμὸν πρὸς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον οὐχὶ ἀστόχως ἐχαρακτηρίσθη ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ὡς ἡ Ἐκκλησία τοῦ Ἰωάννου, κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν Καθολικὴν ὡς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Πέτρου καὶ τῆς προτεσταντικῆς ὡς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Παύλου. Ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας δὲν μειώνει ποσῶς τὸν σεβασμὸν αὐτῆς πρὸς οὐδὲν τῶν ἄλλων βιβλίων τῆς Ἁγίας Γραφῆς, οὐχ' ἦττον ὁμως, ἀποκαλύπτει τὶ τὸ λίαν οὐσιώδες. Δῆλα δὴ, ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία οὕσα ἐκκλησία κατ' ἐξοχὴν τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐλληνικῆς σκέψεως αἰσθάνεται ἑαυτὴν ἑλευθέραν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Ἰωάννου καὶ κινεῖται οὕτω μετὰ μεγαλυτέρας εὐφροσύνης εἰς τὸν συγγενῆ πρὸς αὐτὴν πνευματικὸν κόσμον τοῦ Εὐαγγελίου. ἦτοι τὸν κόσμον τῆς ἐνανθρωπήσασης θεότητος, τοῦ μυστηρίου τοῦ Ι. Χ., τῆς δι' Αὐτοῦ ἀπολυτρώσεως καὶ χάριτος τῆς μυστικῆς ἐνότητος καὶ κοινωνίας πρὸς τὴν θεότητα. Καὶ ναὶ μὲν πολλὰ σχετικὰ πρὸς τὰ ἀνωτέρω σημεῖα τοῦ Εὐαγγελίου περιβάλλει εἰσέτι ἡ ἐπιστημονικὴ προβλημα-

τικότης, οὐχ ἦττον ὅμως εἶναι βέβαιον ὅτι τὸ ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἰωάννου ἀποπνέον ἄρωμα προέρχεται ἀπὸ τὴν σφαῖραν ἐκείνην, πρὸς ἣν ἐπὶ αἰῶνας ἐστρέφοντο αἱ ἀνατάσεις τοῦ ἑλληνικοῦ δαιμονίου.

Τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον ἀποτελεῖ τὴν πρώτην μετὰ τὸν Ἀπόστολον Παῦλον, ἐν δογματικῇ ἐννοίᾳ, διδασκαλίαν περὶ τοῦ Ἰ. Χ. ὡς ἐναγθρωπήσαντος Λόγου τοῦ Θεοῦ. Οὕτω τὸ ἰδιάζον τοῦ Εὐαγγελίου τούτου, ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἄλλα, εἶναι ἡ κατόπιν τῆς μετὰ τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Ἰ. Χ. ἀναπτύχθεισας περὶ Αὐτοῦ πίστεως ἀνάμνησις καὶ ἔκθεσις τῶν περὶ Χριστοῦ ἱστορικῶν καθόλου γεγονότων, ἡγουν ἡ ἔκθεσις τούτων οὐχὶ ὡς ἀπλῶν γεγονότων κατὰ τὴν αὐστηράν αὐτῶν χρονολογικὴν σειρὰν, ἀλλὰ ὡς ἀντικειμένου πλέον τῆς πίστεως τῆς πρώτης Ἐκκλησίας.

Τοῦτο οὐδόλως μιοῖ τὴν ἱστορικὴν ἀκρίβειαν τοῦ Εὐαγγελίου τούτου. Τοῦναντίον αἱ ἱστορικαὶ αὐτοῦ βάσεις ἀποτελοῦν τι τὸ κεντρικόν, ἐφ' ὅσον μάλιστα αὐταὶ φαίνονται νὰ ὑπερέχῃσι ἐνίστε τῶν συνοπτικῶν. Ὁ ἱστορικὸς Ἰησοῦς ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τοῦ Εὐαγγελίου. Τὴν πρὸς Αὐτὸν γεννηθεῖσαν πίστιν ζητεῖ νὰ ἐπεκτείνῃ ὁ Εὐαγγελιστὴς (πρβλ. Κεφ. 20,31). Τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως ταύτης εἶναι ὅτι ὁ Ἰησοῦς εἶναι ὁ ἐνανθρωπήσας Θεὸς Λόγος. Οὕτω τὸ προοίμιον τοῦ Εὐαγγελίου (Κεφ. 1,1-18) δὲν ἀποτελεῖ τὸν εἰσαγωγικὸν πρόλογον αὐτοῦ ἀλλὰ τὴν σύνοψιν τῶν ὄσων περὶ Χριστοῦ ἔρχεται νὰ ἀναπτύξῃ (βλέπε σελ. 95). Ἡ ἐν τῷ προλόγῳ δὲ τούτῳ ἐκτιθεμένη περὶ Χριστοῦ γνώσις τοῦ Εὐαγγελιστοῦ ἀποτελεῖ δι' αὐτὸν πείραν ἄμεσον, ἀποκτηθεῖσαν διὰ τῆς ἀμέσου ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτὸν ἀποκαλύψεως κατὰ τὴν ἐπὶ γῆς μετ' αὐτοῦ συμβίωσιν (σελ. 35).

Αἱ βασικαὶ αὐταὶ ἀρχαί, αἱ καὶ σήμερον ὑπὸ τῶν ἐρμηνευτῶν τοῦ Ἰωάννου πανθομολογούμεναι, διήκουσι δι' ὄλου τοῦ ἔργου τοῦ Δαμαλά, καὶ προσδίδουσι ζωτικότητα καὶ τὸν προσιδιάζοντα εἰς τὰ ὑπομνήματα τῆς Ἁγίας Γραφῆς θρησκευτικὸν παλμόν.

Ἡ εὐρυμάθεια καὶ οὐξυτής τῆς κρίσεως, ἡ φιλοσοφικὴ ἀρτιότης τοῦ συγγραφέως ὡς καὶ ἡ ἀπόλυτος ἐνημερότης αὐτοῦ ἐπὶ πάντων τῶν ἐπιστημονικῶν προβλημάτων καὶ ἀπόψεων περὶ τὸ κατ' Ἰωάννην Εὐαγγέλιον καὶ ἰδιαιτάτα ἡ εὐσέβεια τοῦ ἐρμηνευτοῦ προδίδονται εἰς ἐκάστην σελίδα τοῦ παρόντος ἔργου.

Ὁ Δαμαλάς, διὰ τὴν ὄσον ἔνεστιν ἐπιτυχέστεραν ἐρμηνείαν τοῦ Εὐαγγελίου, ἐπεστράτευσεν ὀλόκληρον τὴν ἱστορίαν τῆς ἐρμηνείας τοῦ κατὰ Ἰωάννην, ἐπαληθεύων οὕτω τὰς ἀπόψεις του ἢ ἀποκρούων ἄλλων πεπλανημένας ἐρμηνείας.

Ὡς ὀρθόδοξος Θεολόγος, ὁ σ. ἔλαβεν ὡς ἀσφαλῆ αὐτοῦ ὀδηγὸν τὸ δόγμα καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν, χωρὶς ὅμως δι' αὐτὸ καὶ νὰ δυσκολευθῇ νὰ κάμῃ εἰς μερικὰς περιπτώσεις διὰκρισιν, φθάνων ἐνίστε μέχρι τοῦ σημείου ν' ἀποκρούῃ γνώμας καὶ τῶν πατέρων (βλέπε σελ. 35, 47, 48, 55, 56, κ.π.ἄ.) καὶ διατηρῶν οὕτω τὴν ἐλευθερίαν, βασικὸν τῆς ὀρθοδοξίας στοιχεῖον. Ὁ σ. ποιῶν χρῆσιν τῆς γραμματικῆς καὶ ἱστορικῆς ἐρμηνείας ἐκτείνεται πολὺ πέραν ταύτης διὰ μακρὰς τῶν πραγμάτων ἀναπτύξεως, ἣν ἐπακολουθεῖ ὡσαύτως ἀσυνήθης μακρὰ θεολογικὴ ἐρμηνεία, ἐκφεύγουσα ἐνίστε τὰ ὄρια τῆς ἐρμηνευτικῆς. Τὸ μειονέκτημα τοῦτο δικαιολογεῖται, δταν νοηθῇ ἡ πολεμικὴ τοῦ σ. κατὰ τὴν τότε προβαλλομένων παντοίων ἐρμηνευτικῶν παρασκευασμάτων, καὶ ἡ ἐπιδίωξις τοῦ σ., ὅπως τὸ βιβλίον τοῦτο καταστῇ χρήσιμον καὶ τοῖς μὴ Θεολόγοις.

Ὅπως καὶ τὰ ἔργα τοῦ Ὠριγένους, Χρυσόστομου, Θεοδώρου Μοψουεστίας, Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, ἡ μετρικὴ παράφρασις τοῦ Νόννου, Θεοφυλάκτου, Ζιγαβηνοῦ καὶ Ζολώτα. ἀνήκει οὕτω καὶ τὸ παρὸν ὑπόμνημα ἰδίᾳ εἰς τὴν ἐποχὴν του.

Τὰ ἐπιστημονικὰ ἐνδιαφέροντα τῆς ἐποχῆς μας ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἰωάννου στρέφονται σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ ἐπὶ τοῦ νεωστὶ ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τούτῳ διαπιστωθέντος ἐσχάτολογικοῦ χαρακτήρος τοῦ κηρύγματος τοῦ Ἰ. Χριστοῦ, ἐπὶ τῆς διακριβώσεως τῆς μορφῆς τῆς ἀπολογητικῆς καὶ πολεμικῆς αὐτοῦ τάσεως, ὡς καὶ ἐπὶ τῶν εἰσέτι λίαν προβληματικῶν ἔξωθεν ἐπιδράσεων, οἷον τοῦ ἑλληνισμοῦ, τῶν μυστηριακῶν θρησκειῶν, τῆς συγχρόνου φιλοσοφίας, τοῦ γνωστικισμοῦ, μανδαϊσμοῦ κλπ. Ἄς μνημονευθῆ ὅτι προκειμένου περὶ τοῦ τελευταίου δὲν ἀποκλείεται καὶ ἡ ἀντίστροφος ἐπίδρασις, τούτέστιν τοῦ Εὐαγγελίου ἐπὶ τοῦ Μανδαϊσμοῦ. Χαρακτηριστικὸν διὰ τὴν ἔρευναν τῶν τελευταίων ἐτῶν εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν διακρίβωσιν τῶν ἐκ τῆς Π. Δ. ἐπιδράσεων ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου. Οὕτω π.χ ἀποτελεῖ καρπὸν τῆς νεωτάτης ἐρεύνης ἡ ὑπόθεσις, ὅτι καὶ αὕτη ἡ περὶ Λόγου διδασκαλία τοῦ Ἰωάννου ἀποτελεῖ ἀπλὴν ἐπίδρασιν τῆς περὶ τοῦ Νόμου (πῆχ) διδασκαλίας τῆς Π. Δ. Ταῦτα εἶναι σημεῖα κείμενα ἐκτὸς τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Δαμαλά, τὸ ὁποῖον παρὰ ταῦτα θ' ἀποτελῆ πολύτιμον βοήθημα, ἀκόμη καὶ διὰ τοὺς Θεολόγους ἡμῶν, ἐφ' ὅσον δὲν θὰ παρήγετο ἄλλος ὠριμώτερος καρπὸς τῆς θεολογικῆς ἑλληνικῆς εὐσεβείας καὶ γνώσεως.

Ὁ πρόωρος καὶ μακρὰν τῆς γλυκυτάτης πατρίδος πικρὸς θάνατος τοῦ νεοροῦ Θεολόγου Γεωργίου Στ. Δεληγεώργη ἐκ Ρεθύμνου Κρήτης, εἰς τὴν φιλοπονίαν καὶ τὰ διανοητικὰ χαρίσματα τοῦ οὐποῦ σεβαστοῦ αὐτοῦ διδάσκαλοι καὶ φίλοι πολλὰς ἐστήριξαν τὰς καλὰς ἐλπίδας, ἐπιβάλλει νὰ μνημονευθῶσιν ἐνταῦθα οἱ κόποι, οὓς οὗτος κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ ἀνωτέρω ὑπομνήματος κατέβαλεν, ἀναλαβὼν ὅλας τὰς διορθώσεις καὶ τὴν κατάρτισιν χρησιμωτάτων πινάκων.

M. A. ΣΙΩΤΗΣ

E. F. Scott, D. D. The Book of Revelation Fourth edition 1941, London Studies Christian Movement Press (σελ. 191).

Τὸ θεσπέσιον τῆς Ἀποκαλύψεως βιβλίον συγγραφέν ἐν ἡμέραις κρισίμοις ὑπῆρξεν ἀντικείμενον μελέτης συντονωτάτης μάλιστα ἐν ταῖς κρισίμοις ἐποχαῖς τῆς χριστιανικῆς ἱστορίας καθ' ἃς ἀνεζητεῖτο ἐν αὐτῷ φῶς καὶ παρηγορία. Οὕτω ἐξηγοῦνται τὸ πλῆθος τῶν βιβλίων τῶν δημοσιευθέντων, πρὸς τοῖς ἄλλοις, κατὰ τοὺς δύο τελευταίους παγκοσμίους πολέμους, ἵνα μὴ ἀναφέρωμεν παλαιότερα παραδείγματα. Πρόχειρον παράδειγμα ἔστω καὶ τὸ μετὰ χεῖρας βιβλίον, ὅπερ, ἀποτελοῦν εἶδος Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν, ἐκυκλοφόρησεν εἰς τέσσαρας ἐκδόσεις ἐντὸς τριῶν ἐτῶν (1939—1941). Τὴν μεγάλην διάδοσιν ὅμως τὸ ἔργον τοῦτο δὲν ὀφείλει μόνον εἰς τὴν περιέργειαν καὶ αὐτοῦ τοῦ μεμορφωμένου κοινοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς πολλὰς του ἀρετάς, ὡς συνδυάζον ἐπιστημονικὴν ἐμβρίθειαν μετὰ σαφηνείας καὶ νηφαλιότητα κρίσεως μετὰ θερμότητος αἰσθήματος, δι' ὧν ἀρετῶν παρέχεται ἄριστον βοήθημα πρὸς κατανόησιν (ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ) τῆς φιλολογικῆς, ἱστορικῆς, θρησκευτικῆς καὶ θεολογικῆς ἀξίας τοῦ αἰνιγματώδους τούτου βιβλίου τῆς Κ. Δ., τοῦ κατ' ἐξοχὴν βιβλίου τῆς χριστιανικῆς ἐλπίδος. Τὸ ἔργον ἀποτελεῖται ἐκ πέντε κεφαλαίων, ἐν μὲν τῷ α' τῶν ὁποίων ἐξετάζεται ἡ καταγωγή καὶ ὁ σκοπὸς τῆς

Ἀποκαλύψεως (σελ. 9—58), ἐν δὲ τῷ β' παρέχεται εὐρεῖα καὶ ὠραία ἀνάλυσις τοῦ ἔργου, θεωρουμένου ὡς δράματος (σ. 59—105), ἐν τῷ γ' ἐξετάζεται ἡ θεολογία τῆς Ἀποκαλύψεως (σ. 106—149), ἐν τῷ δ' ἡ μόνιμος θρησκευτικὴ τοῦ ἔργου σπουδαιότης διὰ πάσας τὰς ἐποχὰς συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἡμετέρας (σ. 150—178) καὶ ε' ἀναδεικνύεται ἡ λογοτεχνικὴ ἀξία τοῦ ἔργου ἀσκήσαντος μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τόσους ποιητὰς καὶ ζωγράφους καὶ μουσικούς (179—188). Καίτοι ἀπευθύνεται μᾶλλον πρὸς μὴ θεολόγους, οὐχ ἦττον ὁμως ἀναγινώσκεται μετὰ πολλῆς ὠφελείας καὶ ὑπ' αὐτῶν τούτων καὶ δὴ καὶ ὑπὸ τῶν ἀγγλομαθῶν ὀρθοδόξων θεολόγων, ὅσον καὶ ἕαν διαφωνῶσι οὗτοι πρὸς τὰς θεολογικὰς τοῦ συγγραφέως προϋποθέσεις καὶ κατευθύνσεις καὶ πρὸς τινὰς ἰσχυρισμοὺς αὐτοῦ. Ἄν μὴ τι ἄλλο ὄχι μόνον θὰ πεισθῶσιν οὗτοι καλύτερον πόσον ἐπαξίως τὸ μυστηριώδες τοῦτο ἔργον συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν κανονικῶν βιβλίων τῆς Κ.Δ., ἀλλὰ καὶ θὰ διδαχθῶσι καὶ περὶ τῆς μεγάλης λογοτεχνικῆς αὐτοῦ ἀξίας.

Π. Ι. ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ

Κατάλογοι τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης (τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας)
 Τόμος Α' Χειρόγραφα, 1945 (σ. 338+XXXII)· τόμος Β' Ἐντυποὶ παλαιαὶ ἐκδόσεις, 1946 (σ. 396)· τόμος Γ' Ἐντυποὶ παλαιαὶ ἐκδόσεις, 1947 (σ. 438). Σύντρεψις Τύποις «Ἀνατολῆς» ἐν Ἀλεξανδρείᾳ· τιμὴ τοῦ μὲν Α' τόμου μία καὶ ἡμίσεια λίρα Αἰγύπτου, ἑκατέρου δὲ τῶν λοιπῶν δύο λίραι Αἰγύπτου.

Ὅ,τι δὲν κατάρθωσε νὰ ἐπιτύχη σύντονος πρὸ τεσσαρακονταετίας παρὰ τῷ Ἀλεξανδρείᾳ Φωτίῳ προσπάθεια τοῦ γράφοντος τὰς γραμμὰς ταύτας καὶ τῶν τότε ἐν Αἰγύπτῳ διακονούντων, νῦν δὲ μακαριστῶν Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου καὶ Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, κατέστη δυνατόν νὰ πραγματοποιηθῇ σήμερον ἐκ πρωτοβουλίας τοῦ φιλομουσοτάτου Πάπα καὶ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Χριστοφόρου τοῦ Β'. Τὴν φροντίδα τῆς συντάξεως Καταλόγου τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης ἡ Α. Θ. Μ. εἶχεν ἀναθέσει ἅμα τῇ εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον ἀναρρήσει του εἰς τὸν τότε Βιβλιοθηκάριον τῆς Ἀρχοντα Χαρτοφύλακα τοῦ Ἀποστολικοῦ θρόνου Ἀλεξανδρείας *Νικόλαον Φιριππίδην*. Τούτου ὁμως θανόντος τὴν συμπλήρωσιν καὶ δημοσίευσιν τοῦ Καταλόγου ἀνέλαβε πατριαρχικῇ ἐντολῇ ὁ διαδεχθεὶς τὸν Φιριππίδην Ὑπομνηματογράφος τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας *Θεόδωρος Μοσχονᾶς*, ὅστις ἀόκνως ἐργασθεὶς ἔφερεν εἰς πέρας τὸ ὅλον ἔργον· οὕτω δ' ὁ ἐπιστημονικὸς κόσμος κατέχει σήμερον πλήρη τὴν καταγραφὴν τοῦ πνευματικοῦ θησαυροῦ τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας. Ὁ θησαυρὸς οὗτος ἦτο ἄλλοτε πολὺ πλουσιώτερος, ὅ,τι δὲ σήμερον ἀπεσώθη, εἰς χειρόγραφα ἰδίως, ὑπὸ τοῦ ἐπιμεληθέντος τὴν ἑκδοσὶν χαρακτηριστικῶς ὡς ψυχία τῆς ἄλλοτε πλουσίας πνευματικῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τραπέζης. Ἄλλοτε ἡ βιβλιοθήκη ἐστεγάζετο ἐν τοῖς παλαιοῖς Πατριαρχείοις Καΐρου, μερίμνη ὁμως τοῦ ἀειμνήστου Ἀλεξανδρείας Μελετίου μετηνέχθη πρὸς μείζονα ἀσφάλειαν εἰς τὰ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Πατριαρχεῖα διὰ νὰ εὕρη τῶρα τὴν εἰδικὴν μόνιμον αὐτῆς στέγην προνοία τοῦ Μακαριωτάτου Χριστοφόρου εἰς τὴν ἐν τῷ προαστείῳ τῆς Ἀλεξανδρείας Ἰβραημία μεγαλοπρεπῆ. Τὰ ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ καταλογούμενα χειρόγραφα ἀνέρχονται εἰς 518, φέρουσι δὲ νέαν πρόσθετον ἀρίθμησιν. Περιγράφεται ἕκαστον κατὰ τὸ ἐνὸν λεπτομερῶς, δὲν σημειοῦται ὁμως παρὰ τῷ ἀριθμῷ καὶ ὁ αἰών, εἰς ὃν ἀνήκει, ὡς καὶ τὸ εἶδος, διὰ παχύτερων γραμμῶν διὰ νὰ προσανατολίζεται ἀμέσως ὁ ἐρευνητὴς· εἰς τὴν ἐκτύπωσιν τοιούτων καταλόγων ἡ χρῆσις ποικιλίας τυ-

πογραφικῶν στοιχείων εἶνε ἐπιβεβλημένη. Τὸν τόμον κατακλείει Table alphabétique des Matières, γαλλιστί, κατ' εἶδος, μετὰ τῆς ἐν τέλει προσθήκης «Manuscrits inédits ou presque inédits à publier prochainement».

Πατριαρχικὴν οἰκοδομήν. Ἡ ὅλη βιβλιοθήκη περιλαμβάνει περὶ τὰς 22,500 τόμους, τὰ ἐγκαίνια δ' αὐτῆς τελεσθῆσονται μετὰ δέμηνον.

Ὁ δεῦτερος καὶ ὁ τρίτος τόμοι περιέχουσι ἀναγραφὴν τῶν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ παλαιῶν ἐντύπων ἐκδόσεων. Τῶν ἐντύπων τούτων νὰ πλεῖστα συναπεκόμιζον εἰς Αἴγυπτον οἱ κατὰ καιροὺς ταξειδεύοντες εἰς εὐρωπαϊκὰς χώρας Πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, ὧν, ὡς πρὸς τὸ πλῆθος τῶν βιβλίων, προέχει Μητροφάνης ὁ Κριτόπουλος, ὅθεν καὶ ἔναντι τοῦ ὀνόματός του εἰς τοὺς πίνακας τῶν Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας τοῦ Μεγάλου Κώδικος σημειοῦται «ὁ πλουτίσας βιβλίους τὸ Πατριαρχεῖον τῆς Αἰγύπτου». Πολλὰ τῶν παλαιοτύπων τούτων βιβλίων εἶνε σήμερον δυσεύρετα, καὶ ἄλλως δ' εἶνε πολῦτιμα, διότι εἰς τὰ παράφυλλα τῶν ἀπαντῶσι πολλαὶ ἱστορικαὶ πληροφορίαι καὶ ἄλλαι σημειώσεις τῶν κατόχων αὐτῶν πατριαρχῶν καὶ ἱεραρχῶν τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας. Ἐννέα ἐκ τῶν ἐν τῷ τόμῳ τούτῳ περιλαμβανομένων 1281 ἐκδόσεων ἀνήκουσιν εἰς τὸν 15^{ον} αἰῶνα, τούτων δὲ πάλιν ἡ ἀρχαιοτέρα εἶνε ἕν ἀκέφαλον λατινικὸν κείμενον λόγον τοῦ ἀββᾶ Βερνάρδου εἰς τὸ Ἄσμα Ἀσμάτων τοῦ ἔτους 1471. Ἐκ τῶν ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ παλαιοτύπων αἱ παλαιότεραι εἶνε αἱ ἐν Βενετίᾳ γενόμεναι τῷ μὲν 1356 Gregorii Nazianzeni Theologi Orationes novem elegantissimae Gregorii Nysseni libri de Homini qua omnia nunc primum in lucem prodierunt, ὑπ' ἀριθ. 1406, τῷ δὲ 1495 τὰ Opuscula Divi Bernardi Abbatis Clarenvallensis cum encomium Philotheus Monachis ad Bernardum, ὑπ' ἀρθ. 1318. Οἱ ὅλοι τίτλοι ἐν τῷ τόμῳ τούτῳ ἀνέρχονται εἰς 2013, πληροῦντες τὰς πρώτας 228 σελίδας του. Μετ' αὐτοὺς ἀπὸ τῆς σ. 229 ἀκολουθοῦσι Α' Συμπλήρωσις Ἐνθυμήσεων καὶ ἄλλων περιεχομένων τῶν χειρογράφων τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης (τόμος Α') [σ. 229-240] Β' Συμπλήρωσις χειρογράφων (τόμος Α') [σ. 241-244] Γ' Συμπλήρωσις Ἐνθυμήσεων τῶν ἀρχαίων ἐντύπων (τόμος Β') [σ. 245-274] Δ' Παράρτημα : Περιεχόμενα χειρογράφου κώδικος 315 (τόμ. Α' χειρογράφων) [σ. 275-360], περὶ ὧν δέον τὰ προστεθῆ ὅτι ταῦτα εἶνε πλούσια καὶ πολλῆς ἄξια προσοχῆς. Ἔπονται : Εὐρετήριον τῶν κυριωτέρων ἐντύπων τῶν Β' καὶ Κ' [σ. 369-386], εἷτα δὲ Ταξινομήσις κατὰ θέματα τῶν κυριωτέρων παλαιῶν ἐκδόσεων τῶν τόμων Β' καὶ Γ' [σ. 387-398], καὶ Ὀνομαστικόν», περιλαμβάνον τὰ κυριώτερα ὀνόματα, ἅτινα συναντῶνται εἰς τὰς παλαιὰς ἐκδόσεις ἀμφοτέρων τῶν τόμων τούτων [σ. 399-438]. Εἶνε περιττὸν νὰ τονισθῆ πόσον διὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν Καταλόγων τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας ἐξυπηρέτησε τὴν ἐπιστήμην ἡ ἀγαστὴ αὐτῆ πρωτοβουλία τοῦ γεραροῦ καὶ πεφωτισμένου Πάπα καὶ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας κυροῦ Χριστοφόρου, εἰς ὃν ὡς «Χορηγὸν τῆς Ἐκδόσεως» κατὰ δίκαιον λόγον γίνεται ἡ καὶ τοῦ τόμου τούτου ἀφιέρωσις· δίκαιος δ' ἔπαινος ὀφείλεται εἰς τὸν ἐπιμεληθέντα τῆς τριτοῦ ἐκδόσεως ἀκάματον Βιβλιοθηκᾶριον *Θεόδωρον Μοσχονᾶν*, τὸν μετὰ τόσου ἱεροῦ ἔρωτος περιέποντα τὰ τῆς πολυτίμου ταύτης Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης.

Ἡ τετάρτη σελὶς τοῦ ἐξωφύλλου ἐκάστου τόμου φέρει ἀραβιστὶ τὸν ἑλληνικὸν τίτλον τῆς πρώτης.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ

Ἐκλογή ἐκ τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας (Βιβλιοθήκη Ἀποστολι-

κῆς Διακονίας ἀριθ. 1). Ἐν Ἀθήναις 1947, τύποις «Φοῖνικος» Λεοννάτου 4, σ. 223.

Ἡ Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, εὐθὺς ὡς αἱ περισσότεραί ἐπέτρεψαν αὐτῇ τὴν ἐπιτέλειον τῶν ὑψηλῶν σκοπῶν, δι' οὓς αὕτη ἰδρύθη, ὡς πρῶτιστον ἑαυτῆς καθῆκον ἐθεώρησε χάριν τῶν πολλῶν, ἰδίᾳ τῶν τροφίμων τῆς ὑπ' αὐτῆς ἰδρυθείσης Σχολῆς τῶν Ἱεροκηρύκων, Ἐξομολόγων καὶ Κατηχητῶν, ἀλλὰ καὶ παντὸς τοῦ κλήρου καὶ τῆς ἐν ταῖς Θεολογικαῖς Σχολαῖς σπουδαζούσης νεότητος, νὰ ἐκδώσῃ ὡς πρῶτον τεῦχος τῆς σειρᾶς τῶν θρησκευτικοθητικῶν αὐτῆς ἐκδόσεων τὴν μετὰ χεῖρας «Ἐκλογὴν τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας». Τὴν ἐπιλογὴν ἐκ τῶν ἀρίστων τῆς πατερικῆς γραμματείας ἀποσπασμάτων ἀνέλαβεν ὁ Καθηγητὴς ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Δημ. Μπαλάνος. Ὁδὸτος ἀπιδῶν εἰς τοὺς ὑπὸ τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας ἐπιδικωκόμενους σκοπούς, πρακτικοὺς κυρίως καὶ ἠθοπλαστικούς, συνέλεξε χρήσιμα κείμενα πατερικά, ἀποφυγὼν τὴν παράθεσιν δογματικοῦ περιεχομένου κειμένων. Ἡ ἐπιλογὴ αὕτη ἐγένετο ἐκ τῶν ἀρίστων ἔργων τῶν Ἑλλήνων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας τῶν ὀκτῶ πρώτων αἰῶνων, καὶ δὴ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γνωστῆς ἐκδόσεως τοῦ Migne. Ἐν τέλει τῆς ἐκδόσεως παρατίθεται ἀναλυτικὸς πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων, συνταχθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐπιστήμονος Θεολόγου κ. Μ. Σιώτη.

Δὲν προτιθεμαι ποσῶς ν' ἀσκήσω κριτικὴν ἐπὶ τῆς παρουσίας ἐκδόσεως. Προκειμένου ἄλλωστε περὶ ἐκδόσεως κειμένων τέως τῇ Ἐπιστήμῃ γνωστῶν, θὰ εἶχε πᾶς ἐπιστήμων νὰ προτείνῃ τὸ κατ' αὐτὸν ὀρθότερον σχέδιον, συνφθὰ τῷ σκοπῷ τῆς ἐκδόσεως. Ἀπλῶς θεωρῶ ὑποχρέωσίν μου νὰ χαιρετήσω ἐκθῶμως τὴν πολλὰ ὑποσχομένην καὶ εὐόλιον ἀπαρχὴν τῆς ἐκδόσεως κειμένων τῆς ὑπερόχου Ἑλληνικῆς Χριστιανικῆς Λογοτεχνίας, διὰ τὴν ὅσον ἔνεστι διάδοσιν καὶ ἐξάπλωσιν μετὰ τῶν πολλῶν τῶν ἐξαιρέτων τούτων πνευματικῶν ἐπιτευγμάτων. Ἐπεύχομαι δ' ἅμα, ὅπως ἡ τὸ μέγα τοῦτο ἔργον πρὸ ὀφθαλμῶν σχολῶν Ἀποστολικῆς Διακονίας ἐπιτύχῃ ἐν τῷ μέλλοντι νὰ συναγωνισθῇ τὰς διὰ τοὺς ἰδίους πρακτικούς καὶ μσθητικούς σκοπούς ἐκδόσεις τῶν Εὐρωπαϊῶν, οἳ εἶναι π.χ. : SS. patrum opuscula selecta von H. Huriter, 1. Serie 48 τομῖδια 1868/85, 2. Serie 6 τόμοι 1884/92 (οἱ Ἕλληνες Πατέρες μόνον ἐν λατινικῇ μεταφράσει).—Florilegium patristicum, νῦν ἐκδιδ. ὑπὸ J. Zellinger καὶ B. Geyer 1904 κ.έ. (μέχρι τοῦδε 41 τόμοι· τὰ κείμενα τῶν Ἑλλήνων Πατέρων μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως).—Scrittori cristiani antichi, Roma 1921 κ.έ. (κείμενον μετὰ μεταφράσεως εἰς τὴν ἰταλικήν).—Textes et documents pour l'étude hist. du christianisme, ὑπὸ H. Hemmer καὶ P. Lejay, Paris 1904/12 (κείμενον μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως).—Cambridge Patristic Texts, ἐκδιδ. ὑπὸ A. J. Mason, Cambridge 1899.—Sammlung ausgewählter kirchen- und dogmengeschichtlicher Quellenschriften, ἐκδιδ. ὑπὸ G. Krüger 1891 κ.έ. (1. Σειρὰ 12 τεύχη, 2. Σειρὰ 9 τεύχη, Νέα Σειρὰ 6 τεύχη).—Kleine Texte, ἐκδιδ. ὑπὸ H. Lietzmann 1902 κ.έ. (μέχρι τοῦδε 167 τεύχη, ἐξ ὧν τὰ 30 ἐκ τῆς πατερικῆς γραμματείας).—Textus et documenta in usum exercitationum et praelectionum academicarum, Ser. theol. ἐκδιδ. ὑπὸ τοῦ Universitas Gregoriana, Roma 1932 κ.έ.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΠΣ

Ἀπολογητικὰ τῶν Πατέρων τῶν πέντε πρώτων αἰῶνων (Βιβλιοθήκη Ἀποστολικῆς Διακονίας ἀριθ. 3). Ἐν Ἀθήναις 1948, τύποις «Φοῖνικος» σ. 8+303.

Τοὺς αὐτοὺς που πρακτικοὺς ἠθικοθησκευτικοὺς καὶ ἀπολογητικοὺς σκοποὺς ἐπιδιώκει καὶ ἡ παρούσα κατ' ἐπιλογὴν ἔκδοσις ἐκ τῶν ἔργων τῶν Πατέρων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐτέρων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῶν πρώτων πέντε αἰώνων, ἧς ἐπεμελήθη ὁ δεξιότηχνης καὶ ἄριστος τοῦ καλάμου χειριστῆς Κεθγηγῆς ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Γρηγ. Παπαμιχαήλ. Ὡς προλογιζομένη ἡ Ἀποστολικὴ Διακονία ὀρθῶς ἐκτίθεισιν, «ἡ ἀποδεικτικὴ δύναμις τῆς ἀπολογητικῆς τῶν Πατέρων ἐπιχειρηματολογίας ὑπὲρ τῆς θείας προελεύσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῶν θεμελιωδῶν αὐτοῦ ἀληθειῶν παραμένει εἰς τὸ διηνεκὲς ἀκλόνητος, ὅθεν καὶ σήμερον καὶ πάντοτε ἀποτελεῖ διὰ τὰ θέματα, εἰς ἃ ἀναφέρεται, ὑπεραυτάρκη ἀντιμετώπισιν οἰασδῆποτε καὶ ὀθενδῆποτε ἀντιχριστιανικῆς πολεμικῆς. Καὶ ἡ φιλολογικὴ δὲ τῶν ἐπιχειρημάτων διατύπωσις ὑπὸ τοῦ λογοτεχνικοῦ καλάμου τῶν Διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας εἶνε τὸσον γοητευτικὴ, ὥστε νὰ ἀναγινώσκονται ταῦτα μετ' ἰδιαζούσης εὐχαριστήσεως».

Τὰ ἀπολογητικὰ περιεχομένου ἀποσπάσματα ἐκ τῶν ἀρίστων πατερικῶν ἔργων τῶν πέντε πρώτων αἰώνων συνελέγησαν ἐπιμελῶς καὶ κατετάχθησαν μεθοδικῶς κατὰ λῆμμα, ὥστε νὰ καθίσταται εὐχερῆς καὶ ἄνετος ἡ χρῆσις τῶν σπουδαιωτέρων ἀπολογητικῶν περιεχομένου θεμάτων ὑπὸ παντὸς ἐνδιαφερομένου. Τὰ ἀπολογητικὰ θέματα, εἰς ἅπερ ἀναφέρονται αἱ παρατιθέμεναι πατερικαὶ περικοπαὶ εἶναι : ἀθανασία, ἀθεΐα, ἀλήθεια, ἁμαρτία, ἀνάστασις, ἄνθρωπος, ἀπόστολοι, διδάσεις τοῦ Χριστιανισμοῦ, Ἑβραῖοι, Ἐκκλησία. Εὐαγγέλια—Εὐαγγελισταί, θαῦμα, θεία Πρόνοια, Ἰησοῦς Χριστός, μαρτύριον, Παῦλος, πίστις-γνώσις, προφητεία, σταυρός, τελολογικά, ὑλη-ύλογονία, Χριστιανισμὸς καὶ ψυχὴ.

*Υφ' ἕκαστον ἀποσπασμα σημειοῦται ἡ οἰκεία παραπομπή, εἰς τὰς συγγραφάς, ἐξ ὧν ἐλήφθη τοῦτο.

*Ὁ,τι εἶπον καὶ περὶ τῆς ὑπ' ἀριθ. 1 Ἐκλογῆς τῶν Ἑλλήνων Πατέρων, ἐπιθυμῶ καὶ νῦν νὰ ἐπαναλάβω : Δέν εἶναι ἡ πρόθεσίς μου νὰ κρίνω ἢ ἐλέγξω τὴν μέθοδον τῶν ἐκδόσεων τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας. Πολλῶ μᾶλλον ἐπιθυμῶ νὰ ἐκφράσω ἅπαξ ἔτι τὴν χαρὰν μου διὰ τὴν γενομένην Ἐναρξιν τῆς ἐκδόσεως, ἔστω καὶ κατ' ἐπιλογὴν καὶ ἐν ἀποσπάσμασιν, συμφώνως τοῖς ἐπιδικωμένοις σκοποῦς, τῶν ἀρίστων κειμένων τῆς Ἑλληνικῆς πατερικῆς γραμματείας. Ὅτι τὸ πρώτον νῦν καθίστανται εἰς τὸ πολὺ κοινὸν γνωστὰ τὰ θαυμάσια κείμενα τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς σκέψεως, εἶναι, νομίζω, ἀρκετὸν νὰ πληρῶσῃ χαρὰς πάντα Ἑλληνα ἐπιστήμονα χριστιανόν.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Henry R. T. Brandreth: Unity and Reunion: A Bibliography. Λονδῖνον, 1945. Τίμημα : 12/6. (Ἐνότης καὶ ἔνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν : Βιβλιογραφία.)

*Ὁ αἰδεσιμώτατος σ. παραθέτει πλουσίαν βιβλιογραφίαν, ἀναφερομένην εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἐξωτερικὴν ἔνωσιν τῶν Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν πολυποικίλων αὐτῶν παραφυάδων, ἀριθμῶν 1188 σχετικὰς μελέτας, ἄρθρα καὶ εἰδικὰ περιοδικά, ἅτινα εἶδον τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος εἰς διαφόρους γλώσσας καὶ χώρας ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος μέχρι τῆς σήμερον.

*Ἐν τῇ «Εἰσαγωγῇ» ὁ αἰδ. σ. ἀνασκοπεῖ διὰ βραχείων τὰς ἐν τῷ παρόντι καταβαλλομένας, ἐπισήμους καὶ μὴ, ποικίλας ἀποπειράς πρὸς ἔνωσιν τῶν

Ἐκκλησιῶν, μνημονεῶν ἰδίᾳ τὰς ἐκ μέρους τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας τοιαύτας. Ἐν τῷ τέλει τῆς «Εἰσαγωγῆς» ὁ αἰδ. σ. ἐκφράζει τὸν διακαῆ αὐτοῦ πόθον, ὅπως ἡ μελέτη τοῦ αὐτῆ συντελέσῃ εἰς τὴν προαγωγὴν τῶν πρὸς ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν καταβαλλομένων προσπαθειῶν.

Ἡ ὑπὸ τοῦ αἰδ. Henry Brandeth παρεχομένη ἐν τῇ ἀνά χειρας μελέτῃ πλουσία, τῷ ὄντι, βιβλιογραφία, ἀποτελοῦσα πολῦτιμον συμβολὴν εἰς τὴν περὶ ἐνόητος καὶ ἐνώσεως τοῦ εἰς τὰς ἐπί μέρους Ἐκκλησίας καὶ τὰς ποικίλας παραφυάδας διηρημένου Χριστιανισμοῦ σπουδῆν, εἶνε προφανῶς, χρήσιμος καὶ ἀπολύτως ἀναγκαῖα διὰ πάντα ἀσχολούμενον περὶ τὰ τοιαῦτα ζητήματα.

Εἶνε καταφανές, ὅτι ὁ αἰδ. σ. ἐν τῇ συγγραφῇ τοῦ ἀνά χειρας πονήματος του, ὠρμήθη ἀπὸ τῆς ἰδέας τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, νοουμένης ὡς ἐξωτερικῆς κοινωνίας λατρείας, ὀρθῶς δ' ἄρα διαβλέπει τὴν «διαίρεσιν» τῆς Ἐκκλησίας καὶ διακαῶς ποθεῖ τὴν «ἔνωσιν». Ἀλλὰ ἡ περὶ Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας τοιαύτη ἀντίληψις, ἥτις—εἰρήσθω ἐν παρόδῳ—εἶνε καὶ ἡ κοινῇ παραδεδεγμένη, ἀντίκειται ἄρδην πρὸς τὴν περὶ Ἐκκλησίας, ὡς «σώματος τοῦ Χριστοῦ», ἔνοιαν τῆς Καινῆς Διαθήκης. Κατὰ Παῦλον, οἱ Χριστιανοὶ εἶναι ἡνωμένοι μετὰ τοῦ Χριστοῦ, ἀποτελοῦντες τὴν «Κεφαλὴν» τῆς Ἐκκλησίας, καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ πρὸς ἀλλήλους, ὅπως τὰ «μέλη τοῦ σώματος» εἶναι ἀρρήκτως συνηνωμένα μετὰ τῆς «Κεφαλῆς», τ. ε. μετὰ τοῦ Χριστοῦ. Δὲν παρίσταται, κατὰ συνέπειαν, ἀνάγκη «ἀποπειρῶν πρὸς ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν», τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ ὁσῆς, ἥδη ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῆς ἐμφανίσεως, δηλαδὴ ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς Πεντηκοστῆς, μᾶς καὶ ἀδιαίρετου. Καὶ τῆς μᾶς καὶ ἀδιαίρετου ταύτης Ἐκκλησίας τὸ ἔργον συνίσταται, τοῦτο μὲν εἰς τὴν «ἐπιστροφὴν» τῶν «ἔξω», τοῦτο δὲ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μελῶν-πιστῶν εἰς «ἄνδρα τέλειον».

Α. Γ. ΜΙΑΓΡΑΚΤΑΡΗΣ

C. E. M. Joad. *God and Evil* 3η ἔκδοσις, 1943. Λονδῖνον. (Θεὸς καὶ Κακόν).

Ὁ γνωστὸς Ἄγγλος φιλόσοφος, C. E. M. Joad, θεωρεῖται, καὶ ὀρθῶς, μετὰ τῶν ὠσαύτως γνωστῶν Ἀγγλῶν φιλοσόφων καὶ διανοουμένων, Aldous Huxley, H. G. Wells (ἀπεβίωσε τὸ παρελθὸν ἔτος) καὶ Bertrand Russell, πολέμιος τῆς Θρησκείας, καὶ διὰ καὶ μάλιστα διώκτης τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἐπειδόμενος ἐπὶ μόνου τοῦ λόγου, πειράται οὗτος ν' ἀποδείξῃ τὰ Χριστιανικὰ δόγματα καὶ τὰ ἠθικὰ ἀξιώματα τοῦ Χριστιανισμοῦ (τὸν ἤκουσα ἐν Ὁξφόρδῃ ὁμιλοῦντα περιφρονητικῶς περὶ τῆς ἀξίας τοῦ Χριστιανισμοῦ καθόλου), ὡς δηθὲν ἀντικείμενα εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον, καὶ κατ' ἀκολουθίαν, ὡς παράλογα καὶ πάντῃ ἀπόβλητα. Ἡ ὄντολογικὴ ὑπαρξίς τοῦ κακοῦ ἀποδεικνύει, κατ' αὐτόν, ὅτι ὁ κόσμος δὲν δύναται νὰ εἶναι δημιούργημα παντοδυνάμου καὶ παναγάθου Θεοῦ (... against the view universe is the Creation of an omnipotent, benevolent God. (σελ. 358) Τοῦτο εἶνε τὸ πρῶτον κατὰ σειράν συμπέρασμα τῆς ἐρευνῆς τοῦ ὄλου προβλήματος. Περαιτέρω ἀποδέχεται οὗτος, ὅτι τὸ κακόν, πιθανῶς, ὑπάρχει ἀνεξαρτήτως τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ καὶ μάλιστα παρὰ τὴν θέλησίν Του. Οὔτε ἐξ ἄλλου ἢ ὑπαρξίς τοῦ κακοῦ ὀφείλεται ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν κακὴν χρῆσιν τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου (... nor is evil wholly due to man's misuse of his gift of free will... (359). Κατ' ἀκολουθίαν, ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἢ σχετικῶς, οὐχὶ ἀπολύτως, Παντοδύναμος (God, then, is not all-powerful (10).

Ἡ θεωρητικὴ βάσις, ἐφ' ἧς ἐρείδεται ὁ καθηγητὴς Joad, ἐρευνῶν τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ κακόν, οὕσα ὅπως μονομερῆς καὶ ἐπισηφελῆς, καὶ δὴ αὐτόχρομα παράλογος, δεδομένου ὄντως, ὁ «λόγος», καθ' ἑαυτὸν πεπερασμένος, ἀδυνατεῖ νὰ διεισδύσῃ εἰς τὴν σφαῖραν τῆς Πίστεως, ἢν ὁ ἄνθρωπος ἀρύεται ἔκ τε τῆς φυσικῆς καὶ ἐκ τῆς ὑπερφυσικῆς. Ἀποκαλύπτει καὶ τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ προσωπικῆς σχέσεως, οὐδαμῶς δύναται νὰ προβληθῇ ὡς ἰσχυρὸν ἔρεισμα.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ σοβαρώτερον τῶν ἐπιχειρημάτων ἐναντίον τῆς ὑπάρξεως ἀγαθοῦ Θεοῦ, εἶνε ὅπως οὐχ ἦττον ἀληθές, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Berdyaev, ὅτι πίστις εἰς Θεὸν εἶνε συνυφασμένη, καὶ ἱστορικῶς καὶ φιλοσοφικῶς, μετὰ τοῦ προβλήματος τοῦ κακοῦ, καθ' ὅσον ἡ συνείδησις τοῦ κακοῦ ὠδήγησε τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν Θεὸν (G. i. c. Berdyaev: «Freedom and the Spirit», σελ. 158: The existence of evil is not only the obstacle to our faith in God, for it is equally a proof of the existence of God...»). Ἀκριβῶς εἰπεῖν, ἡ συνείδησις τῆς ἀμαρτίας γεννᾷ ἐν τῇ ψυχῇ τὸ ἀνικανοποίητον τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, εἶτα τὴν ἀνησυχίαν καὶ τέλος τὴν ἀνάγκην προσφυγῆς εἰς ὑπερφυσικόν τι ὄν, παρ' οὗ ὁ ἄνθρωπος προσδοκᾷ τὴν ἀπὸ τοῦ κακοῦ ἀπαλλαγὴν καὶ σωτηρίαν.

Α. Γ. ΜΠΑΤΡΑΚΤΑΡΗΣ

Γ. Γεωργιάδου Ἀρνάκη, Οἱ πρώτοι Ὀθωμανοί. Συμβολὴ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς πτώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (1282—1337) Texte und Forschungen Byzantinisch-Neugriechischen Philologie, Nr. 41), Ἀθήναι 1947, σ. η'—246 (μετὰ πινάκων, χάρτου τῆς Βηθυνίας καὶ περιλήψεως Ἀγγλιστί).

Ὁ κ. Γεωργιάδης Ἀρνάκης διὰ τῆς ὡς ἄνω ἐργασίας του, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Ἑλληνικῶν, Δυτικῶν καὶ Τουρκικῶν πηγῶν καὶ πλουσίας σχετικῆς βιβλιογραφίας, ἐπιχειρεῖ νὰ φωτίσῃ τὸ πρόβλημα περὶ τῆς συμπτῆσεως καὶ διαμορφώσεως τοῦ πρωῒμου Ὀθωμανικοῦ κράτους (μέχρι τῆς ὑπὸ τοῦ Ὁρχάν ὀλοκληρώσεως τῆς κατακτήσεως τῆς Βιθυνίας), ἐν συναρτήσει δὲ πρὸς τὸ πρόβλημα περὶ τῆς πτώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μ. Ἀσίας, Ὁ σ. διὰ διεξοδικῆς ἀναλύσεως ἐνισχύει καὶ εἰδικεῖ τὴν ἔμνησθη ὡς φαινόμενον τῆς βυζαντινῆς μᾶλλον ἱστορίας καὶ ὄχι τῆς Ἀνατολικῆς, δηλ. ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐσωτερικῆς καταρρέσεως τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας καὶ τῆς συνεργασίας τῶν γηγενῶν κατοίκων τῆς Βιθυνίας μετὰ τῶν ὀθωμανῶν. Ὡς βασικὴν δ' αἰτίαν τῆς καταρρέσεως ἐκείνης θεωρεῖ ὁ σ. τὸν ἀνταγωνισμὸν μεταξὺ ἀφ' ἑνὸς τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κεντρικῆς ἐξουσίας, τῶν Παλαιολόγων, καὶ ἀφ' ἑτέρου τοῦ τοπικιστικοῦ πνεύματος τοῦ βιθυνικοῦ λαοῦ, προσκειμένου πρὸς τὴν νόμιμον δυναστείαν τῶν Λασκάρων. Διὰ τοῦτο δὲ φρονεῖ, ὅτι ἂν εἶχεν ἐπικαρτήσει τὸ ὑπὸ τὸν Ἀλέξιον Φιλανθρωπηγὸν κίνημα τοῦ βιθυνικοῦ λαοῦ, ὁ ἑλληνισμὸς τῆς Βιθυνίας, ἴσως δὲ καὶ ὀλοκλήρου τῆς Μ. Ἀσίας, θὰ ἐσώζετο.

Πρόκειται περὶ θέματος λίαν ἐπικαίρου, ἐπειδὴ ἡ κρισιμότης τῆς ἐποχῆς τοῦ φθίνοντος Βυζαντίου προεκτείνεται εἰς τὴν ἀγωνιώδη κρισιμότητα τῆς ἰδικῆς μας ἐποχῆς. Ὁ δ' ἀναγνώστης διατρέχει μὲ πραγματικὸν ἐνδιαφέρον εἰς τὰς σελίδας τοῦ βιβλίου τὸ πλούσιον ὕλικόν, ὅπερ ὁ σ. προσκομίζει διὰ τὴν γνῶσιν τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως τῆς Βιθυνίας μετὰ τοῦ 13ου καὶ 14ου αἰῶνος· θὰ διηκολύνετο δὲ περισσότερον εἰς τὴν κατανόησιν τῆς κρισιμῆς ἐκείνης ἐποχῆς, ἂν ὁ σ. ἐπεχειρεῖ ν' ἀναλύσῃ συστηματικώτερον, ἐντὸς βέβαια

τῶν πλαισίων τοῦ θέματός του, τὸ θεμελιώδες τότε ἀγροτικὸν ζήτημα καὶ νὰ καταστήσῃ σαφεστέρως τὰς οἰκονομικὰς ἐπιδιώξεις τῶν διαφόρων κοινωνικῶν ὁμάδων ὡς καὶ τὰς μεταξύ των ἀντιθέσεις, ἔνεκα κυρίως τῶν ὁποίων ἠρημώθη ἡ Βιθυνία. Διότι τὸ κίνημα τοῦ Ἀλεξίου Φιλανθρωπηνοῦ, αἱ ἀλλεπάλληλοι ἐξεγέρσεις τῶν ἀγροτῶν καὶ αἱ ὁμάδες τῶν ἀτάκτων αἱ δρῶσαι εἰς τὴν ὑπαιθρον, δὲν εἶναι ταυτόσημα γεγονότα. Ἡ τυχὸν δ' ἐπικράτησις τοῦ Ἀλεξίου Φιλανθρωπηνοῦ, μὲ τὸ νόημα τῆς νίκης τῆς νεωτέρας μικρασιατικῆς φεουδαρχίας κατὰ τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας, ἴσως μὲν θ' ἀνέβαλλε κατὰ τι τὴν πτώσιν, ἀλλὰ δὲν θὰ ἔσωζε τὴν Μ. Ἀσίαν, διότι δὲν θὰ ἐβοήθει εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς ἰσχυρᾶς μέσης τάξεως τῶν ἀγροτῶν - στρατιωτῶν, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίχθη τὸ νεαρὸν κράτος τοῦ Ὄσμαν. Ἡ τάξις δὲ αὕτη ἐσχηματίσθη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Μικρασιατικῆς φεουδαρχίας, κατόπιν τῶν ἐσωτερικῶν κοινωνικῶν ἀνταγωνισμῶν. Ὅπως δὴποτε ἡ ἀποκάλυψις τῶν κοινωνικῶν αἰτίων τῆς πτώσεως τοῦ βιθυνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ ἀβιάστου ἐκσλαμισμού τοῦ σημαντικωτέρου διὰ τὴν πυκνότητά του καὶ τὸ ὁμοειδὲς μικρασιατικὸ ἐλληνισμόν, παραλλήλως δὲ πρὸς τὸν ἀφ' ἐνὸς αὐξανόμενον μαρασμὸν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τὸ ἀφ' ἐτέρου σφρίγος τοῦ νέου κράτους, τοῦ Ὄθωμανικοῦ, ὑποκινεῖ τὸν ἀναγνώστην πρὸς γονίμους σκέψεις. Διδακτικὸς εἶναι ἐπίσης ὁ παραλληλισμὸς τοῦ ἠθικῶς ρωμαλέου καὶ μὲ ἵπποτικὰς ἐπιδιώξεις θρησκευτικοκοινωνικοῦ κινήματος τοῦ Ἰσλαμισμού διὰ τῶν ὁργανώσεων τῶν Ἀχῆ, πρὸς τὸ σχεδὸν σύγχρονον, ἀλλὰ στεῖρον βυζαντινὸν πνευματικὸν κίνημα τοῦ Ἡσυχασμοῦ. Ἡ Μ. Ἀσία, καὶ τὸ Βυζάντιον γενικώτερον, θὰ ἐσώζοντο μόνον ἐάν ἡ ἀνακούφισις τῶν οἰκονομικῶς καταπιεζομένων τάξεων ἐπετυγχάνετο διὰ μεταθέσεως τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν βάρων τοῦ κράτους, δηλ. διὰ τῆς λύσεως τοῦ ἀγροτικοῦ προβλήματος ὑπὲρ τῶν κάτω τάξεων καὶ τῆς δημιουργίας οὕτω ἐσωτερικῆς ἀγορᾶς καὶ συνεπῶς εὐρείας μέσης ἐμπορικῆς καὶ ἀστικῆς τάξεως. Τὸ ἱστορικὸν δὲ τοῦτο δίδαγμα εἶναι ὅτι κυρίως ἀποκομίζει ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Γεωργιάδη Ἀρνάκη.

Ὁ κ. Γεωργιάδης Ἀρνάκης ἀπτεταί πληθῶς λεπτομερειακῶν ζητημάτων κατὰ τὴν πραγματεύσιν τοῦ θέματός του. Παρατηρῶ μόνον: 1) Ὅτι τὰ λατρευτικὰ στοιχεῖα μετὰ τῶν ἐνθουσιαστικῶν φαινομένων τῶν θρησκευτικοσυντεχνιακῶν ὁργανώσεων τῶν Ἀχῆδων (κοινὰ δεῖπνα, λαμπάδες, θρησκευτικὸς χορὸς, θρησκευτικὴ κουρά) (σ. 110 κ. ἐ.) θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξετασθῶσι καὶ ἐν σχέσει πρὸς τυχὸν ὑπολείμματα ἐκ τῆς ἀνεπισήμου ἢ τῆς αἰρετικῆς χριστιανικῆς λατρείας τῶν λαῶν τῆς Μ. Ἀσίας, διότι ἐντεῦθεν ἴσως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐξαχθῶσι συμπεράσματα χρήσιμα περὶ τοῦ εἴδους τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλεσαν τὸν πυρῆνα τοῦ ἀχισμού, πιθανῶς ἐκ καθυστερημένων ἢ καταπιεζομένων θρησκευτικῶν μειονοτήτων. 2) Ὅτι τὸ φαινόμενον τῆς διανομῆς τῆς ἐξουσίας τοῦ Ὄρχαν μετὰ τοῦ καλυπτομένου ὑπὸ θρόλου ἀδελφοῦ του Ἀλαεδδίν (σ. 164 κ. ἐ.) ἐνθυμίζει ἀνάλογον βυζαντινὸν θεσμόν, ἐκ τοῦ ὁποίου πιθανῶς δύναται καὶ τοῦτο νὰ ἐρμηνευθῆ. 3) Τέλος παρατηρῶ τὴν ἀναλογίαν τοῦ νεοοργανουμένου κράτους τοῦ Ὄσμαν, ὡς πρὸς τὰ κοινωνικὰ καὶ στρατιωτικὰ βάρη (ἀγρόται - στρατιῶται) ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθη ἡ δύναμις του (σελ. 172/3), ἀναλογίαν πρὸς τὴν, συνεπεία ἐσωτερικῶν κοινωνικῶν ἀναταραχῶν καὶ ἀνακατατάξεων, νέαν ὁργάνωσιν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἡρακλείου, ἣτις ὠδήγησεν εἰς τὴν κατόπιν ἀκμὴν.